

Bayrâmî-Melâmî Şeyhi Hâşimî Emîr Osman'ın Risâle-i Kutbiyye Adlı Eseri ve Eserde Öne Çıkan Bazı Kavramlar

*Bayrāmī-Melāmī Syeikh Hāshimī Amīr Osman's Work
Titled Risāle-i Qutbiyya And Some of The Notable Concepts
Featured in The Work*

Doç. Dr.

Yüksel GÖZTEPE

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas, Türkiye / Sivas Cumhuriyet University Faculty of Theology, Sivas, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0001-5701-0267>

ygoztepe@gmail.com

ROR ID: <https://ror.org/04f81fm77>

Dr.

Fatih ÇINAR

Sivas Müftülüğü İl Vaizi, Sivas, Türkiye / Provincial Preacher of Sivas Mufti Office, Sivas, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-8192-1714>

cinar.fatih.58@hotmail.com

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Ekim 2022 / 14 October 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Haziran 2023 / 19 June 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2023 / 30 June 2023

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran/June

DOI: 10.46231/sufiyye.1189401

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. /It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yüksel GÖZTEPE- Fatih ÇINAR).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/ This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği/ Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Yüksel Göztepe-Fatih Çınar, "Bayrâmî-Melâmî Şeyhi Hâşimî Emîr Osman'ın Risâle-i Kutbiyye Adlı Eseri ve Eserde Öne Çıkan Bazı Kavramlar", *Sufiyye* 14 (Haziran/June 2023), 95-130.

Öz

Hâşimî Emîr Osman XVI. yüzyılda yaşamış Bayrâmî-Melâmî şeyhlerindedir. İstanbul Kasımpaşa'da kendi adıyla anılan tekkede irşâd faaliyetlerini yürüten Hâşimî, aynı zamanda velûd bir müelliftir. Hâşimî'nin vahdet-i vücûd eksenli görüş ve düşüncelerini dile getirdiği en dikkat çekici eseri *Risâle-i Kutbiyye* adlı çalışmasıdır. Tek nüshası, Amasya Bâyezid Kütüphanesi'nde bulunan eserde Hâşimî, dünya sevgisi, mâsivâ, ağyâr, zühd, salih amel, mürşid-i kâmil, irâdî ölüm, nefis, rûh, melâmet, feyz, tecellî, nüzûl-urûc, güzel ahlâk ve insân-ı kâmil gibi birçok konuyu ele almıştır. Hâşimî, epistemolojik ve ontolojik yönüyle ele aldığı meseleleri kalp, mârifet, muhabbet, fakr ve kutub konularındaki analizleri ile dile getirmiştir. Makalede ikinci devir Melâmîliğinin önemli temsilcilerinden olan Hâşimî'nin hayatı ve eserleri dile getirilmiş, ardından *Risâle-i Kutbiyye*'de öne çıkan söz konusu başlıklara dâir görüşleri incelenmiştir. Hâşimî'nin bu kavramları ele alış biçimi, kavramlar arasında kurduğu bağlantılar, kavramların Hâşimî'den önceki bazı sûfilerce ele alınış biçimi ile Hâşimî'nin kendinde ulaşan bu mirâsla münâsebeti ve müellifin kalp, mârifet, muhabbet, fakr ve kutub kavramlarıyla diğer bazı kavramla kurduğu anlam örgüsü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Emîr Osman, Risâle, Kutbiyye, Kavram, Değerlendirme.

Abstract

Hâşimî Amîr Osman is one of the Bayrâmî-Melâmî sheikhs who lived in the 16th century. Hâşimî, who carried out the activities of guidance in the tekke named after him in the Kasımpaşa district of Istanbul, is also a prolific author. The most remarkable work of Hâşimî, in which he expressed his views and thoughts on the basis of unity of existence, is his work called *Risâle-i Qutbiyya*. In the book, the only copy of which is in the Amasya Bayezid Library, Hâşimî dealt with many subjects such as love of the world, masiva, agyar, zuhd, righteous deeds, perfect murshid, voluntary death, soul, spirit, melâmet, abundance, manifestation, descent-rotation, good morality and perfect human being. In the article, the life and works of Hâşimî, who is one of the important representatives of the second-period Melâmî culture, were mentioned, and then his views on the topics that came to the fore in the *Risâle-i Qutbiyya* were examined. Hâşimî's way of handling these concepts, the connections he established between the concepts, the way the concepts were handled by some Şüfis before Hâşimî, his relationship with this inheritance and the meaning that the author established with the concepts of heart, ingenuity, affection, the concept of poverty and pole and the semantic pattern that he established with some other concepts were emphasized.

Keywords: Tasawwuf, Amîr Osman, Risâle-i Qutbiyya, Concept, Evaluation.

Giriş

Bayrâmî-Melâmî geleneğinin önde gelen isimlerinden olan Hâşimî Emîr Osman, XVI. yüzyılda faaliyet yürütmüş sûfilerdendir. Hâşimî, melâmî neşve açısından sıkıntılı olan döneminin şartları içerisinde görüşlerini bir usûl dâiresince serdetmesi, yetiştirdiği talebeleri, Kasımpaşa'da kendi adını taşıyan tekkedeki faaliyetleri ile etkili olmuştur. Velûd bir müellif olan Hâşimî, kendinden önceki sûfilerin birçok tasavvufî kavrama ilişkin görüş ve düşüncelerini harmanlayan ve bu fikirleri kendinden sonraki kuşaklara ilmî disiplini muhâfaza ederek aktaran bir sûfidir. Hâşimî'nin düşünce dünyasını derli toplu bir şekilde resmeden ve içerisindeki ilmî ve fikrî yoğunluğu ile dikkat çeken eseri ise *Risâle-i Kutbiyye* adlı eseridir. Tek nüshası Amasya Bâyezid Kütüphanesi'nde bulunan *Risâle*'de Hâşimî, işlediği bütün konuları kutub düşüncesini merkeze alarak dile getirmiştir. O, insân-ı kâmil ve gavs şeklinde de adlandırdığı kutbun özellikleri, Hakk'ın kutba olan lütufları ve kişinin bu mertebeye ulaşmasında mürşid-i kâmilin rolü gibi birçok konuyu detaylı olarak ele almıştır. Hâşimî'nin genel anlamda kutubla ilgili görüşlerini serdettiği bu önemli çalışmasında kalp, mârifet, muhabbet ve fakr konularını sıklıkla vurguladığı görülmektedir. Makalede, Hâşimî'nin *Risâle-i Kutbiyye* adlı eserini tanıtmak, Bayrâmî-Melâmî düşünce seyrinin kilit isimlerinden biri olan Hâşimî'nin düşünce dünyasına bu kavramlar dâhilinde ışık tutmak, Hâşimî ve eseriyle ilgili yapılacak çalışmalara ön ayak olmak düşüncesiyle bahsi geçen konulara dâir görüşleri değerlendirilmiştir. Hâşimî'nin *Kutbiyye* adlı risâlesinde öne çıkan kalp, mârifet, muhabbet, fakr ve kutubla ilgili vurguları dikkate alınarak bu konulara dâir görüşleri, kendinden önce bahsi geçen başlıklarla ilgili bazı sûfilerin değerlendirmeleri, Hâşimî'nin bu konularda izini sürdüğü bazı isimler ve Hâşimî'nin düşüncelerini dile getirirken tâkip ettiği bazı usûllere de makalede yer verilmiştir.

1. Hâşimî Emîr Osman'ın Hayatı

“Saçlı Osman Efendi” olarak tanınan Hâşimî Emîr Osman, torunlarından Mehmed Süreyyâ'nın verdiği bilgiye göre 919/1513'te Sivas'ta dünyaya gelmiştir.¹ Asıl adı Osman olan Hazret, Seyyid olması hasebiyle

¹ Mehmed Süreyyâ, *Divañçe-i Hâşimî Emîr Osman Efendi* (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1329), 11.

“Emîr” ve “Seyyid”, saçlarını uzatması sebebiyle “Saçlı Emîr” şeklinde tanınmıştır.² Evliyâ Çelebi onu “Emîr Sultan” şeklinde tavsif etmiş, halk arasında “Emîr Efendi” olarak bilindiğini de söylemiştir.³ Kasımpaşa’da ikâmet edip, buradaki tekkesinde yürüttüğü faaliyetleriyle dolayısıyla bazı kayaklarda “Kasımpaşalı Emîr Efendi” şeklinde ismi geçmektedir.⁴ Osman Efendi, şiirlerinde “Hâşimî” ifadesini mahlas olarak kullanmıştır.⁵

Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyyetü'l-ârifin*'de Osman Efendi'nin babasının Mehmed Efendi olduğunu söylemiştir.⁶ Annesine dâir kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.⁷ *Lemezât'ta* Hulvî, Osman Efendi'nin eşinin, şeyhi Gazanfer Dede'nin (öl. 973/1566) kızı olduğu bilgisini paylaşmıştır.⁸ Müstakim-zâde, Osman Efendi'nin vefatından sonra onun yerine geçen

2 Nev'izâde Atâî, *Hadâikü'l-hakâik fî tekmileti's-şakâik* (*Zeyl-i Şakâik*), haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/463; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye* (*Yüce Velilerin Tatlı Halleri*), haz. Mehmet Serhan Tayşi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013), 591; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Tüba, 2016), 1/2020; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 2/535; Sâdık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri* (*Tomar-ı Turuk-u Aliyye*), haz. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 39; M. Halit Bayrı, “Mutasavvıf Şairler: Hâşimî”, *Türk Folklor Araştırmaları* 161/7, (1962), 2927; Mustafa Uzun, “Hâşimî Emîr Osman Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/411.

3 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi I*, haz. Orhan Şâik Gökyay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 178, 181.

4 Atâî, *Hadâikü'l-hakâik fî tekmileti's-şakâik*, 2/65, 463; Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefayât-ı Ayvansarâyî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, 365), 30a.

5 Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, *Risâletü's-şerîfe el-mersûmûn fi't-tarîkati'l-Bayrâmiyyeti'l-âliyyeti'l-Melâmiyye* (*Risâle-i Bayrâmiyye-i Melâmiyye*) (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, 1164), 29a; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsarü'l-musannifin*, haz. Rifat Bilge-İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951), 1/657; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000) 1/188; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/536. 6 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 1/657.

7 Ümit Alan, Hâşimî Emîr Osman'ın *Divânçesi* üzerinde yüksek lisans tezi hazırlayan Nesrin Ünlütürk'ün yanlış bir okuma neticesinde annesinin Seyyid olduğu bilgisini paylaştığını belirtmiştir. Alan'a göre Ünlütürk, Hâşimî'nin *Divânçe*'sinde yer alan “*an-nesl-i Haydar-ı Kerrâr, cedd-i büzürg-vârim...*” diye okuması gereken yeri “*annesi Haydar-ı Kerrâr, cedd-i büzürg-vârim...*” diye okumuş ve buradan hareketle Hâşimî'nin, annesi tarafından Seyyid olduğunu ileri sürmüştür. Nesrin Ünlütürk, *Hâşimî Emîr Osman Divânçesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 13; Ümit Alan, *Bayramî Melâmülerinden Hâşimî Emîr Osman'ın Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Dönem Projesi, 2009), 53.

8 Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-lemeât-ı ulviyye*, 592.

ve vefatının ardından babasının kabrinin yakınlarına defnedilen Seyyid Cafer Efendi adlı bir oğlundan bahsetmiştir.⁹

Sivas'ta geçen çocukluk döneminin ardından Hâşimî, medrese tahsili için önce Amasya'ya oradan da İstanbul'a gitmiş burada yüksek tahsilini tamamlayıp Sahn-ı Seman Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.¹⁰ Emîr Osman, gördüğü bir rüya üzerine Rumeli'de Melâmîlerin pîri olan Ahmed-i Sarbân'ın (öl. 952/1545) halifelerinden Vizeli Alâeddîn Efendi (öl. 970 /1562-63)¹¹ ve ardından Gazanfer Efendi'ye¹² intisap ederek Bayrâmî-Melâmî¹³ usûlü üzere tekmîl-i tarîkat eden Emîr Osman, daha sonra Fusûs şârihlerinden Sofyalı Bâlî'nin (öl. 960/1553) halifelerinden Nüreddîn-zâde'ye (öl. 981/1574) intisap etmiş¹⁴ ve ondan da Halvetî icazeti almıştır.¹⁵ Emîr Osman Efendi'nin Bayrâmî-Melâmî silsilesi bazı kitaplarda mevcuttur.¹⁶

9 Müstakimzâde, *Risâle-i Bayrâmîyye-i Melâmîyye*, 30b. Kınalızâde Hâşimî'nin “*Muhtârî*” ve “*Emîrî*” mahlaslarını kullanan iki oğlu daha olduğunu söylemiştir. Kınalızâde, *Tezkire*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 1/186, 2/881. Nesrin Sofuoğlu, bu iki ismin Saçlı Emîr Osman Efendi'nin değil Emîr Seyyid Hâşim Çelebi'nin oğulları olduklarını söylemiştir. Nesrin Sofuoğlu, “Bayrâmî-Melâmî Bir Şâir: Hâşimî Emîr Osman”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2015), 163. Kaynaklarda Hâşimî'nin, Sirozlu Şeyh Seyyid Ahmed Hamdî Efendi (öl. 1048/1638) adlı bir damadından bahsedilmektedir. Ahmed Hamdî Efendi'nin Kasımpaşa Okmeydanı'ndaki Sinan Paşa Cami bitişiğindeki türbede medfundur. Ahmed Hamdî Efendi'nin *İlâhiyyât*'ı olduğu da belirtilmektedir. Şaban Er, *Melamilik ve Osmanlı Devri Melamîleri* (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2015), 102; S. Nüzhet Ergün, *Türk Musikisi Antolojisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942), 1/359. 10 Atâî, *Hadâikü'l-hakâik*, 2/463; Hulvî, *Lemezât*, 591; Ayvansarâyî, *Vefayât-ı Ayvansarâyî*, 30a. Ali Âli, Hâşimî Emîr Osman'ın bu medresede müderrislik yapmadığını, burada eğitim gördüğünü söylemiştir. Ali Âli, *Tuhfetü'l-mücâhidîn ve behcetü'z-zâkirîn* (İstanbul: Nûruosmâniye Kütüphanesi, 2293), 505a-506b.

11 Hâşimî Emîr Osman, *Tarikatnâme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 758), 21a; Abdülbaki Gölpınarlı, *Kaygusuz Vizeli Alâeddin* (İstanbul: Remzi Kitaphanesi, 1932), 24-25.

12 Atâî, *Hadâikü'l-hakâik*, 2/463; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf (Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ) XVI. Yüzyıl* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 307; Ünlütürk, *Hâşimî Emîr Osman Dîvânçesi*, 145.

13 Hulvî, *Lemezât*, 592-593; Mehmed Nazmi, *Hedîyyetü'l-İhvân: Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, haz. Osman Türer (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 455; Ali Âli, *Tuhfetü'l-mücâhidîn ve behcetü'z-zâkirîn* (Nûruosmâniye Kütüphanesi, 2293), 506b.

14 Kaynaklarda, Hâşimî'nin İsmâil-i Mâşûkî (öl. 935/1529) ve Hamza Bâlî (öl. 980/1572-73) gibi bâtnî fikirler yaydığı iddiasıyla dava edildiği, idamla yargulandığı ve bu süreçte Hâşimî'nin bu nedenle devrin nüfuzlu Halvetî şeyhlerinden Nüreddîn-zâde'ye intisap ettiği belirtilmektedir. Hulvî, *Lemezât*, 593; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/572-573.

15 Atâî, *Hadâikü'l-hakâik*, 2/212; Mehmet Tabakoğlu, *Nureddinzade, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 81.

16 Hâşimî Emîr Osman, *Tarikatnâme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 758/1) 32a-32b; Hulvî, *Lemezât*, 591; Süreyyâ, *Dîvânçe-i Hâşimî Emîr Osman Efendi*,

Amasya’da Melâmîliği neşreden Hâşimî, şeyhi Gazanfer Dede’nin vefatı üzerine İstanbul’a gelerek tekkede postnişin olmuştur.¹⁷ Beyoğlu İlçesi’nde, Kasımpaşa’da, Kulaksız Mahallesi’nde bulunan Saçlı Emir Tekkesi olarak anılan bu tekkede¹⁸ Emîr Osman’dan sonra oğlu Cafer Efendi, sonrasında onun oğlu Şeyh Tavîl İbrahim Efendi (öl. 1098/1687), ondan sonra da onun oğlu Şeyh Gazanfer-i Sâni (öl. 1111/1700) postnişin olmuştur.¹⁹ Hüseyin Vassâf Bey, Hâşimî’nin Rahîmî Bey (öl. ?), Seyyid Halil Ağa (öl. ?)²⁰ ve Başmakçı Ali Dede (öl. ?) isimli halifeleri olduğunu söylemektedir.²¹

Hâşimî Emîr Osman Efendi, 1003/1595’te vefat etmiş ve tekkesinin hazîresine defnedilmiştir.²²

2. Hâşimî Emîr Osman’ın Eserleri

Şiirlerinde “Hâşimî” mahlasını kullanan Emîr Osman’ın²³ eserleri şunlardır:

1.1. Divânçe

Toplam elli yedi şiir bulunan *Divânçe*’de Hâşimî, daha çok arzu veznini kullanarak şiirlerini kaleme almıştır.²⁴ Şiirlerinde coşkulu bir usûl kullanan

13; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1992), 171, 188.

17 Müstakimzâde, *Risâle-i Bayrâmiyye-i Melâmiyye*, 29a-30b; Ekrem Işın, M. Baha Tanman, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993-1995), 6/383.

18 Tahsin Öz, *İstanbul Camileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965), 1/56-57.

19 Işın, Tanman, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6/384; Mehmet Akif Köseoğlu, “Melâmî Şeyhlerinin İstanbul’da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûrûl-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Rıdvan Yıldırım (Ankara: Tika Kültür Yayınları, 2016), 168.

20 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/536.

21 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/545; Bir araştırmada Hâşimî’nin halifeleri, görev yaptıkları tekkeler ve günümüzdeki durumu ele alınmıştır. bk. Mehmet Akif Köseoğlu, “Melâmî Şeyhlerinin İstanbul’da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûrûl-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Rıdvan Yıldırım (Ankara: Tika Kültür Yayınları, 2016), 169-171.

22 Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmûâ-i Tevârîh*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 492; Hulvî, Lemezât, 593; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/326; Abdurrezzak Tek, *Müstakimzâde Süleyman Sadeddin’in Risale-i Melâmiye-i Bayramiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 84-85.

23 Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî ve Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* (İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1983), 1/239-244.

24 M. Halit Bayrı, “Mutavassıf Şairler: Hâşimî”, *Türk Folklor Araştırmaları (TFA)* 161 (1962), 2928; Nesrin Ünlütürk, *Hâşimî Emîr Osman Divânçesi (Metin-Muhtevâ-Tahlil)* (İzmir: Dokuz Eylül

Hâşimî, bununla birlikte samimi, sade ve anlaşılır tavrından taviz vermemiştir.²⁵ Tarz olarak şiirlerinde Nesîmî'nin izlerinin görüldüğü belirtilen Hâşimî, bu yönüyle döneminin Hallâc-ı Mansûr'u olarak anılmıştır.²⁶ Vassâf, Hâşimî'nin *Divânçe*'sini incelediğini ve hayran kaldığını ifade etmiştir.²⁷

1.2. Tarîkatnâme

Hâşimî'nin tasavvufî görüşlerini içeren önemli eserlerinden biri de *Tarîkatnâme* adlı eseridir. Bu eserde Hâşimî, varlık tasavvurunu gözler önüne seren âlemin zuhûru, hakikat-i Muhammediyye ve insan-ı kâmil gibi konular üzerinde durmuştur. Eserin sonunda Hâşimî'nin otuz beş şiiri yer almaktadır.²⁸

1.3. Tefsîr-i Sûre-i İsrâ

Hâşimî'nin *Tefsîr-i Sûre-i İsrâ* adlı eseri, on varaktan oluşmaktadır ve Hz. Peygamber'in miracını konu edinmektedir.²⁹ Konuyla ilgili olarak İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinin metni ve mealiyle başlayan eserde hakikat-i Ahmediyye'nin zât-ı Ahad'dan mefrûz olduğu konusu işlenmiştir.³⁰

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 32; Aynizeliha Açar, *Divânçe-i Emîr Osman B. Mehmet Sivasî: Çeviriyazı, tenkitli metin* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 14-27.

25 Ünlütürk, *Hâşimî Emîr Osman Dîvânçesi*, 33.

26 Alim Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi* (İstanbul: y.y, 2003), 103.

27 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/536. Hâşimî'nin *Divânçe*'sinden bazı örnekler için bk. Fatih Çınar, "Hüseyn Vassaf Bey'in, "Sefîne-i Evliyâ" Adlı Eserinde İsmi Geçen, Sivas'ta İnkâmet Eden ve Sivaslı Olan Sûfiler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 396-397.

28 Vassâf'a göre Hâşimî bu eseri kendisine yöneltilen Hamzavî ithamından kurtulmak için kaleme almıştır. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/536. Uzun, eserin tespit edilen nüshalarını şu şekilde göstermiştir: Hâşimî Emîr Osman, *Tarîkatnâme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 758/1); a.mlf., *Tarîkatnâme* (Konya: Mevlânâ Müzesi, 130); a.mlf., *Tarîkatnâme* (İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmalar, 797); a.mlf., *Tarîkatnâme* (İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmalar, 1259/1). Mustafa İsmet Uzun, "Hâşimî Emîr Osman Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/412. Yaptığımız kütüphane taramasında bu eserin şu nüshalarını da gördük: Hâşimî Emîr Osmân b. Mehmed Sivasî, *Tarîkat-nâme*; a.mlf., *Tarîkatnâme* (Almanya: Almanya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazma Eserler, Ms.or.oct.2772), 2a-20a; a.mlf., *Tarîkatnâme* (Kahire: Mısır Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, Talat 13), 27-51.

29 Eserin tespit edilen tek nüshası şudur: Hâşimî Emîr Osman, *Tefsîr-i Sûre-i İsrâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 758), 10 vr.

30 Kadir Özköse, "Hâşimî Emîr Osman'ın Varlık Tasavvuru", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2*, ed. Ethem Cebecioğlu vd. (Ankara: Kalem Neşriyat, 2017), 187.

1.4. Hülâsa-i Vesâyâ-i Fütûhî

Hâşimî'nin Arapça ve manzûm olan bu eserine ulaşılamadığı belirtilse de³¹ yaptığımız kütüphane taramasında eserin Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde olduğunu gördük.³²

1.5. Münşeât

Bursalı Mehmed Tâhir, Hâşimî'nin sevenlerine gönderdiği mektuplardan meydana bir eserinden bahsetmiş ve eserin adının *Münşeât* olduğunu zikretmiştir.³³ Bu esere de henüz ulaşılamamıştır.

1.6. Kitâb-ı Kutbiyye-i Seyyid Hâşimî Osman Efendi (Risâle-i Kutbiyye)

Bu eserle ilgili sonraki bölümde bilgi verilecektir.³⁴

2. Hâşimî Emîr Osman'ın *Risâle-i Kutbiyye* Adlı Eserinde Öne Çıkan Bazı Kavramlar

Hâşimî Emîr Osman'ın ricâl-i gayb, marifet düşüncesi, nefis, kalp, fakr, müşâhede ve tecellî gibi birçok konuya dâir görüşlerini dile getirdiği *Risâle-i Kutbiyye* adlı eserinin tek nüshası bulunmaktadır. Amasya Bâyezid Kütüphanesi'nde, 05 Ba 1072'de kayıtlı olan eser, "Sivâsî-Hâşimî Emir Osman b. Mehmed" adına kayıtlıdır. Eser 147 varaktır. Eserin dili Arapçadır. Nesih hatla kaleme alınan Risâle'de âyetlerin üzeri düz bir çizgi ile işaretlenmiş, âyetlerin sonuna kırmızı renkli nokta işareti

31 Özköse, "Hâşimî Emir Osman'ın Varlık Tasavvuru", 187; *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, "Hülâsa-i Vesâyâ-i Fütûhî (Hâşimî)" (Erişim 11 Eylül 2022).

32 Hâşimî Emîr Osmân b. Mehmed Sivâsî, *Hülâsa-i Vesâyâ-i Fütûhî* (Almanya: Almanya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazma Eserler, Ms.or.oct.2772), 20a-20b.

33 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000), 188; Harun Alkan, "Bursalı Mehmed Tahir'in "Osmanlı Müellifleri" Eserine Göre Bayrâmîyye-i Melamiyye'ye Mensup Süfiler", *Hacı Bayram-ı Veli IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Vahit Göktaş-Harun Alkan (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2019), 165-167.

34 Uzun, "Hâşimî Emîr Osman Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/412; Alan, *Bayramî Melâmîlerinden Hâşimî Emîr Osman'ın Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*, 110-113.

konulmuştur. Âyetlerin çoğunluğu harekesizdir, bazı âyetler de harekeli şekliyle Risâle'de yer almaktadır. *Kutbiyye*, 189x125-115x70 ebadında, haç filigranlı kâğıda, reyhânî yazı türü ile her varakta 12 satır olacak şekilde kaleme alınmış bir eserdir. Kütüphane kaydında, “Kâtipzâde'nin vakfı” olduğu şeklinde bir bilgi yer almaktadır. Risâle'nin sonunda müellif hattı olup olmadığına ve eğer varsa müstensihî ve istinsah tarihine dâir herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.1. Kalp

Kalp kavramına tasavvufta iki boyutta bakılmaktadır. Birincisi kavram düzeyinde, “İnsan ve hayvanların bedenlerinde bulunan, kan dolaşımının merkezi olup göğüs kafesinin sol iç kısmında yer alan ve çam kozalağı şeklinde görünen organ” şeklinde tanımlanmıştır.³⁵ Diğeri ise kalbin zâhirî boyutundan daha ziyâde bâtinî boyutuyla ilgilidir. Bu nedenle sûfiler, kalbin biyolojik yönünü vurgulayan bu tanımın yanı sıra, insanın Hak ile bağlantısını sağlayan, iyilik veya kötülük membaı, Hakk'ın tecellilerine ayna olan boyutuna dikkat çekmişlerdir.³⁶ Mânâ âlemi ile ilişkinin merkezi olarak gördükleri kalbin selîm, hastalıklı ve ölü şeklinde üç vasfından bahseden sûfilere göre vücûdun canlılığını devam ettirebilmesi bakımından kalp ne kadar önemli bir merkez ise mânevî hayatın canlanması ve Hakk ile kişinin irtibatının sürekli olması bakımından da o denli önemlidir.³⁷ Bu nedenle kalbin tasfiye edilmesi gerektiğini söyleyen sûfiler, mâsivâ denilen Hakk'ın dışındaki şeylerin kalbi ele geçirmesi gibi bir tehlikeden bahsetmişler ve mâsivânın kalbi kirletmesi konusunda insanın dikkatli olması gerektiğini belirtmişlerdir.³⁸ Hâşimî Emîr Osman da

35 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1304), 1/446.

36 Süleyman Uludağ, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/229.

37 Ahmed Ferîd, *Tezkiyetü'n-nüfus ve terbiyetüha kema yukarrirûhu ulemâü's-selef Ebi Hamîd el-Gazzalî, İbn Kayyım el-Cevziyye, İbn Receb el-Hanbelî*, tah. Macid b. Ebi'l-Leyl (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1985), 25-27.

38 Haris el-Muhâsibî, *el-Mesâil fi a'mâli'l-kulûb ve'l-cevârih*, tah. Abdülkadir Ata (Kahire: Mektebetü't-türâsi'l-İslamî, 1969), 7-8; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fi muameleti'l-mahbûb ve vasfı tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, tah. Âsım İbrahim el-Keyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 1/12-13.

Kutbiyye'de bu noktaya işaret etmiştir.³⁹ Emîr Osman, kulluk gereği her bir bireyin nefsin mutmainne derecesine gelmesini ve bunun için kalbin tasfiye edilmesini zaruri görür.⁴⁰ Zamanının imamını yani kutbunu tanımadan ve ona hizmet edip onun gönlünü kazanmadan kalbin Hakk'ın tecelligâh-ı ilâhî olamayacağını belirten Emîr Osman, "Allâh kendilerine ne emretmişse onu yaparlar ve isyan etmezler"⁴¹ âyetinin kalbin tasfiye edilmesinin zaruretine, "*Her insân grubunu önderi ile çağıracağımız gün*"⁴² âyetinin ise bir mürşid-i kâmile bende olup onun aydınlanmış gönlü üzerinden kalbi Hakk'ın tecelligâhı haline getirmeye işaret ettiğini söyler.⁴³ Emîr Osman, Kehf Sûresi'ndeki Musa-Hızır kıssasında anlatılan Hz. Musa, Hızır, Hz. Musa'nın genç arkadaşı, balık, denizin birleştiği yer, batan gemi, öldürülen çocuk, yetim, düzeltilen duvar ve defineyi işârî bir yorumla değerlendirir, bu değerlendirmeleriyle kalbin Celâl ve Cemâl isimlerinin tecellî ettiği yer oluşunu ve marifet pınarlarından dökülen ilâhî tecellîlerin îzâhını yapar.⁴⁴ Balık tâlibin rûhunu temsil etmektedir ve iki denizin birleşmesinden gaye tâlibin kalbidir. Kalp Celâl ve Cemâl isimlerinin tecellîlerine muhatap olduğu için âyette iki denizin birleşmesi ile kalpteki bu isimlerin tecellîlerine işaret edilmiştir.⁴⁵ Yetim, duvar ve içindeki gizli hazine ve köyden maksadın kalbin çocuğu ve tâlibin zâtı manasına geldiğini belirten Emîr Osman'a göre mal, Allâh'ın sırları, köy ise varlığıdır.⁴⁶ Emîr Osman'ın anlatımına bakıldığında âyetlerin akışı kalbi merkeze alıp, nefsin ıslahı, zamanın kutbunu tanımak, ilâhî sırlara muhatap olmak ve anlam arayışında sâlikin mânâ pencerelerinden parlayan hikmetlerle hayata bakması gibi bir yol izlemektedir.

Kalpte ilâhî tecellîlerin meydana gelmesinin önündeki en büyük engelin dünya sevgisi olduğunu belirten Emîr Osman'a göre, bâtinî ilim sahipleri, "*Mü'minin firasetinden korkun. Çünkü o Allâh'ın nûruyla*

39 Hâşimî, "Ehlullah içinde Allâh'tan gayrının kalpte olması haramdır" ifadesiyle aynı nokta-
nın altını çizmiştir. Hâşimî Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Amasya: Bâyezid Kütüphanesi, 05
Ba 1072), 84b.

40 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 17a-17b.

41 *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayımları, 2009) et-Tahrîm 66/6.

42 el-İsrâ 17 /71.

43 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 17b-18a, 23a-23b.

44 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 24a.

45 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 24b.

46 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 25a.

*bakar*⁴⁷ hadîsi gereğince marifet nûruyla eşyayı ve insanları aslî sıfatlarıyla müşâhede eden kimselerdir. Kabirdeki insanların hallerine de vâkîf olan bu kimselerin derecesine yükselmenin önündeki engeli dünya sevgisi olarak takdim eden Emîr Osman, “Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır onlarla işitmezler”⁴⁸ âyetinin dünya sevgisi yüzünden içerisinde buldukları durumları fark edemeyen kimselere işaret ettiğini belirtir.⁴⁹ Ona göre, kalbini tasfiyeye muhtaç olan kimseler, mürşid-i kâmilin tesiriyle zikre yönelmeli, tevbe ile Hakk’a dönmeli, Celâl isminin tecellilerinden Cemâl isminin tecellilerine muhatap olarak Hakk’ın rızasına ulaşmış mutmainne derecesine yükselmelidirler.⁵⁰

Kalplerin nefsanî kötülüklerden mütevellit dünya sevgisi ile dolmasının önüne geçmenin yolunu, riyadan uzak ilimle birlikte yapılan hâlis amel olarak tarif eden Emîr Osman, riyadan kurtulmanın mürşid-i kâmile beden ve mal ile hizmet etmekten geçtiğini aktarmış, “*Allâh, kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur*”⁵¹ ve “*İman edip hicret eden ve Allâh yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allâh katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir*”⁵² âyetlerinin mürşid-i kâmile beden ve mal ile hizmet etmeye işaret ettiği bilgisini nakletmiştir.⁵³

Büyük ölçüde âyetlerin işârî yorumları üzerinden kalbin tasfiyesi meselesini ele aldığı görülen Emîr Osman’ın, ehâdiyyet nûrunun kalplerine tecellî ettiği kimseler olabilmek için mürşid-i kâmilin telkinlerine kulak verip kalbi mâsivâ kirlerinden arındırmak⁵⁴ rotası ile kalbe dâir görüşlerini sıraladığı anlaşılmaktadır. Mâsivâ kavramı üzerinden kalbin tasfiyesi konusunu değerlendiren Emîr Osman’ın, Ebû Saîd Harrâz’ın (öl. 268/881), “Allâh’a hakiki yakın olmak, kalbin Allâh’ın dışındaki her şeyden arındırılıp ancak O’nunla huzur bulmasını sağlamaktır” şeklindeki

47 Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, ts.), “Tefsîru'l-Kur’an”, 16.

48 el-A'râf 7/179.

49 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezîd Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 40a-41b.

50 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezîd Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 79b.

51 el-İsrâ 17/97.

52 tt-Tevbe 9/20.

53 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezîd Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 41b.

54 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezîd Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 134b.

sözünü kendine rehber edindiği görülmektedir.⁵⁵ Yine o, kalbin tasfiyesi için aşkın kalbi kaplaması gerektiği ve bunun için kalbin muhabbetullah ile dolmasını zaruri gören Ahmed-i Yesevî (öl. 562/1166) gibi müşidlerin de izini takip etmiştir.⁵⁶ Kalbin nazargâh-ı ilâhî olması ve nûrlanması meselesini ele alan Mevlânâ (öl. 672/1273) da Emîr Osman'ın değindiği konuları ondan daha önce dile getiren isimler arasındadır. O, “Mala, mevkiye âşık olan gönül, ya bu toprağın ya da kara suyun esiridir. Yahut da karanlıklarda hayallere kapılmıştır, hayallere tapıp durmaktadır! O nûr denizinden başkası gönül olmaz. Gönül hem Hakk'ın nazargâhı olsun, hem de kör; hiç imkân var mı buna?”⁵⁷ şeklindeki aktarımı ile nefis tezkîyesi, taat, ibadet ve aşk ile kalbin ilâhî tecellilere hazır hale getirilmesi gerektiğini ifade ederek Emîr Osman'a yol gösteren isimler arasında yer almıştır. Hâşimî'ye yön veren isimleri burada zikredilenlerle sınırlamak doğru değildir. Tasavvufî sistem, kalpten mâsivâyı çıkarıp onu Hakk'ın nûru ile doldurmak hedefi ile tesis edildiği için Hâşimî'ye gelinceye kadar birçok isim kalbin tasfiyesi konusu üzerinde durmuştur. Burada nakledilen verilerden Hâşimî'nin *Kutbiyye*'de sûfîlerin bu genel tavırlarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.⁵⁸

2.2. Marifet

Hâşimî'nin risâlede üzerinde durduğu önemli başlıklardan bir diğeri marifet konusudur. Sûfîlerin bilgiyi elde etme yöntemlerindeki farklılığı ifade eden marifet düşüncesi, enfûsî ve âfâkî delillerle Hakk'ın kitabındaki hakikatleri tecrübe etmeyi hedef olarak belirleyen bir yöntem olarak tanımlanmıştır.⁵⁹ Sûfî düşünce, duyularla elde edilen bilgi, duygu ve akli muhâkemeyi yani nakil yoluyla elde edilen bilgiyi kalbî keşif yoluyla

55 Feridüddîn-i Attâr, *Tezkiretü'l-Evlîyâ*, ter. Süleyman Uludağ (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2002), 482; Süleyman Uludağ, “Mâsivâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/76.

56 Ahmed-i Yesevî, “*Âşık yanar candan yanar Hakk'ı sever/Allah için dünya kaygısını boşlar*” mısraında bu düşüncesini dile getirmiştir. Ahmed-i Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 164.

57 Mevlânâ, *Mesnevî*, haz. Veled Çelebi İzbudak (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988), 3 / 375.

58 Halil İbrahim Şimşek, “Tasavvufu Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28-2 (2015), 35-48.

59 Sülemî, *Menâhicü'l-ârifîn (Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri)*, ter. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1981), 124; İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan

ulaşılan ledünnî ilim dedikleri ve gerçek bilgi olarak tavsîf ettikleri bilgi karşısında yetersiz görmüşlerdir.⁶⁰ Yüksek hakikatleri elde etmek için sistematize edilen marifet düşüncesine göre,⁶¹ nakil yoluyla elde edilen bilgi önemlidir ama asıl bilgi kalbin tasfiyesi neticesinde kişiye Hakk'ın lütfedeceği ilhâmî/keşfi olandır.⁶² Kısaca ifade etmek gerekirse sûfilere göre ilâhî hakikatler, akl-ı meâşın sınırlarını aşmaktadır ve bu hakikatler sırf akılla algılanabilecek düzeyde basit, sığ ve açık değildir. Bu nedenle kişi, hakikatin bilgisini iç tecrübeyle vâsıtasız olarak Allâh, O'nun sıfatları, isimleri ve gayp âlemi hakkındaki bilgiye ulaşarak elde eder.⁶³ Onlar, ilâhî hakikatlerin yaşanarak ve tecrübe edilerek elde edileceği yönündeki kanaatleri ile yani marifet düşünceleri ile diğer İslâmî disiplinlerden ayrılmışlardır.⁶⁴

Hâşimî, irâdî ölümü gerçekleştirilmeyen, “Kötü nefis” olarak nitelendirildiği nefis sahiplerinin ilâhî marifetten ve Rabbânî ilhâmdan mahrum olduklarını söyler.⁶⁵ Ona göre nefisleri diri olan böyle kimselerin, rûh hayatlarını canlandırmaları için aşk ve muhabbetle mânevî yolculuklarında mesafeler kat edip perdeleri geçerek Hakk'ın “Cemâl” ve “İlim” sıfatlarının tecellileri ile ilâhî marifete ulaşması gerekmektedir.⁶⁶ Hâşimî, rûhun gidasının gerçek manada ehâdiyyet bilgisinden başka bir şey olmadığını,

(İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 2/545; Ali Tenik-Vahit Göktaş, “Tasavvuf Bilgisi: Allâh'ı Allâh'la Bilmek İlmine Giriş”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 182-184. 60 Hâşimî Emîr Efendi, hayat suyu olarak tanımlanan sudan maksadın Allâh'ın zamanın sahibinin kalbine vâsıtasız olarak indirdiği marifet-i ilâhî olduğunu, “*Ona katımızdan bir ilim öğrettik*” âyetinin buna işaret ettiğini söyler ve bu fikriyle sûfilerin ledünnî ilim düşüncelerine katıldığını ifade etmiş olur. Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 28a. 61 Sûfiler, ilm-i ledün tabirini Kehf Sûresi'nin altmış beşinci âyetinden ilhâm alarak dile getirmişlerdir. Gazâlî, *İhyâ*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1988), 1/39; Yusuf Kenan Atılğan, “İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013), 202-205.

62 Kuşeyrî, *Risâle*, tah. Maruf Zerik-Ali Baltacı (Beyrut: Dâru'l-hayr, 1991), 78; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 533; Ahmed ez-Zerruk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, tah. Abdülmecid Hayali (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 2005), 3. 63 Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994), 151.

64 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2001), “marifet”, 234; İsa Çelik, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2004), 27.

65 Hâşimî, mârifet denizine dalmak için nefes muhâlefet etmek, mücahedeyi kuşanmak, sünnete tâbi olmak, şeriatın sınırlarına riâyet etmek, tarikatta ilerlemek ve hakikatle vasıflanmak gerektiği şeklinde bir yol haritası çizmiştir. Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 118b-119a.

66 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 8a.

nefsin ise kibir, hased, gazap, küfür, nifak ve enâniyetle beslenip rûhun ilâhî mârifete ulaşmasını engellediğini belirtir.⁶⁷ Emîr Osman, nefsin namaz, oruç ve diğer ibâdetlerle süslediği zaman rûhun önündeki perdelerin kalkmasına vesîle olacağını ancak bu şekilde rûhun marifete ulaşabileceğini söyler. Salih amellerle bezenen nefsin Cemâl tecellîleri ile muhatap olup Hakk'a vuslat yolunda itibârî varlıktan sıyrılarak fenâ tecrübesini elde etmesi için rûha destek olacağını savunan Hâşimî, kişide bu şekilde kudî rûhun dirileceğini, böylece ayniyet ve gayriyyetin gidip Hz. Peygamber'in "*Allâh'ın ahlâkıyla ahlâklanın*"⁶⁸ sözünün sırrının tahakkuk edeceğini ifade eder.⁶⁹

Hâşimî, ilâhî marifetin kalpte neşvü nemâ bulmasının, Allâh'ın Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebûbekir'in kalbine lütfetmesi gibi, Hakk'ın kutbun kalbine oradan da sâdık tâlibin kalbine lütfetmesi şeklinde mümkün olduğunu belirterek ilâhî mârifete ulaşmada yol göstericinin önemine işâret etmiştir.⁷⁰ Ölümsüz diri olan Allâh'ın kalpleri mârifet-i ilâhî ile nûrlandırması için nefislerin yerilen sıfatlardan temizlenmesi gerektiğini belirterek mârifet lütfuna nâil olmak için nefis mücâdelesini birlikte mürşid-i kâmilin önemini zikretmiştir.⁷¹ Hâşimî, Mûsâ-Hızır kıssası örneğinden hareketle de mârifet-i ilâhiyyeye mazhar olmak için mürşid-i kâmilin gerekliliği konusu üzerinde durmuştur. O, duvarın altındaki gizli hazînenin Hz. Musa'nın açığa çıkmasını istediği mârifet-i ilâhiyye olduğunu söylemektedir. Yine kıssada bahsi geçen duvardan maksadın Hz.

67 Hâşimî, risâlede rûh ve nefisle ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunur: "*İnsan güzel amelleri ister, kötü amellerden de Allâh'tan korkarak yüz çevirirse o akıl ve melek olarak isimlendirilen bu makamdadır. Ayeti kerimede buyrulduğu gibi: "Üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yaparlar."* (en-Nahl 16/50) *Şayet ilâhî mârifete tâlib ve Rabbânî hakikatle amel ediyorsa o zaman Cibril (a.s) gibi "Rûh" olarak isimlendirilir. Şayet Allâh, Celal sıfatıyla tecellî ederse ve Celâl'inin mazharı görünürse o zaman nefis olarak isimlendirilir.*" Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 54a-54b. Hâşimî'nin burada naklettiği bilgiden onun nefis ve rûhu birbirinden ayrı unsurlar olarak görmediği, rûhu nefsin Hakk'a itâat eden yönü, nefsi ise rûhun günâha bakan veçhesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

68 bk. Ali Akpınar, "Allâh'ın Ahlâkı ile Ahlâklanmak", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/6 (2001), 61-80.

69 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 8b. Rûhun, nefsin işlediği kötülükler yüzünden aşağıların aşağısına düşeceğini ve ilâhî marifete ulaşmaktan mahrum kalacağını belirten Hâşimî, bu noktada nefsin kendinde bir varlık görmesinin en büyük kötülük olduğunun altını çizer. Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 9a.

70 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 23a-23b.

71 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 23b.

Musa'nın bedeni olduğu yorumunu yapan Hâşimî'ye göre, Hz. Musa'nın kalbindeki kederler Hızır'ın nazarı ile yok olmuş ve böylece Hz. Musa'da mârifet-i ilâhiyye ve fakr-ı hakikî zuhûr etmiştir.⁷² Bir başka yerde Hâşimî, kıssada geçen sefinenin şeriat ve denizin mârifet anlamına geldiği şeklinde işârî bir yorum yapar ve bunun mârifetin ancak şeriatla amel etmek sûretiyle zuhûr edeceğine işâret eder. Ardından Hâşimî, ciltlerce kitap taşıyıp içinde ne olduğunu anlamayan merkep gibi ne yaptığının farkında olmadan amelde bulunan ve amelinde ilim ve marifetten mahrûm olan kimsenin amelinin kendisine bir fayda sağlamayacağı tasvîrinde bulunur. Devamında ise amel ve mârifet bulunan kimsenin şeriat seccâdesi üzerinde bulunup mârifet denizinde oturduğu şeklinde bir değerlendirme yapar ve bu kişinin tûfanda nefsi suya gömülmüş kimse gibi olduğu şeklinde bir benzetmede bulunur. Hâşimî, bu örnekle mârifetullâhtan nasiplenmenin tezâhürlerinden olan velâyet ve kerâmetin sadece rûhuna tâbi olmuş, nefsinin şeriat kılıcı ile öldürmüş kimsede ortaya çıkacağını îzâh etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁷³ Burada Hâşimî'nin mârifet bilinci ile şeriat hassasiyeti arasında doğrusal bir orantı kurduğu ortaya çıkmaktadır. Yine Hâşimî, varlığını muhabbet ateşiyle yakan kişide mârifet nûrunun zuhûr etmesi ve kalbini Allâh'ın dışındaki şeyleri sevmeye fânî kılmasıyla kişinin ilâhî mârifet tarafından kuşatılması arasında bir paralelliğin bulunduğunu ve bunun sonucunda da hakikî fakrın hâsıl olacağını belirtir. Hâşimî'nin bu ifâdesini Hz. Peygamber'in "*Mü'minin kalbi ilâhî tecellilerin aynası ve Rahman'ın arşıdır*"⁷⁴ hadîsi ile desteklediği görülmektedir. O, Hz. Peygamber'in "*Fakirlik övüncümdür*"⁷⁵ şeklinde diğer peygamberlere karşı övündüğü bu fakr haline ulaşan kimsenin vücudunda Allâh'tan başka bir şey kalmayacağını, bu kişinin Allâh'ın emri ile görevli bir kimse haline geleceğini belirterek mârifetin fakr kavramı ile ilişkisi üzerinde de durmuştur.⁷⁶ Hâşimî'ye göre bâtinî ilimlere ulaşmış kimseler, Hz. Peygamber'in "*Mü'minin firâsetinden korkun. Çünkü o Allâh'ın nûruyla bakar*"⁷⁷ hadîsinde işâret ettiği gibi iman ve marifet

72 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 32a.

73 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 107a.

74 İsmâil Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 2/117.

75 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/113.

76 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 41b-42a.

77 Tirmizi, "Tefsîru'l-Kur'an", 16.

nûruyla eşyayı oldukları hal üzere müşâhede ederler. Bu kimseler aynı zamanda insanları da marifet nûru vesîlesiyle aslî sıfatlarıyla idrak ederler.⁷⁸

Hâşimî'nin mârifetle ilgili değerlendirmeleri geniş boyutlu olarak meseleyi ele alan Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) değerlendirmelerini hatırlatmaktadır. Yukarda ifade edildiği gibi Hâşimî, tıpkı Kuşeyrî'de olduğu gibi irâdî ölümle yakîn ve müşâhedeyle ulaşım mârifetin zuhûru ile Allâh hakkında keşf ve ilhâm ile bir bilgi elde etmekten bahsetmiştir.⁷⁹ Nefsin kötülüklerinden kişiyi kurtarıp rûhun yücelmesi, aşk ve muhabbet tecellîleri ile mârifet sırrına eren kimsenin kazanımlarından bahseden Hâşimî'nin bu konudaki paylaşımları da Kuşeyrî'nin konuya dâir aktarımlarıyla birebir örtüşmektedir.⁸⁰ İbadetlerle perdelerin kalkıp Hakk'ın tecellîlerini müşâhede etmenin mârifet tecrübesi olduğunu belirten Kuşeyrî'nin takipçisi olduğu anlaşılan Hâşimî,⁸¹ daha önce nakledildiği gibi, Kuşeyrî'nin mârifetle ubûdiyyetin ifâsı arasında kurduğu bağa da değinmiştir.⁸² Mârifet tecrübesini elde eden kimsenin ledünnî ilme ulaştığı,⁸³ Hakk'ın isim ve sıfatlarının kişide tecellî etmesi netîcesinde sâlikin O'nun ahlâkı ile ahlâklanması⁸⁴ ve yakîn nûrunun tesiri ile şüphe karanlığının yok edilmesi gibi hususlar da Hâşimî'nin Kuşeyrî'nin izini sürerek eserinde yer verdiği nakiller hüviyetindedir.⁸⁵

Nefsin hakikat önünde engel olmasına mâni olmak, perdelenmiş kalbi ibadetlerle keşfi bilgiye ulaştırmak ve bu süreçte mürşid-i kâmilin gözetiminde kınayanın kınamasından çekinmeden kalbi Rahman'ın arşı haline dönüştürmek şeklindeki görüşleri ile Hâşimî'nin Melâmet yolunun öncü isimlerinden Hamdûn Kassâr'ın (öl. 271/884) düşüncelerini, benzer

78 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 40b.

79 Kuşeyrî, *Mensûru'l-hitâb fî meşhûri'l-ebvâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4128), 148a.

80 Kuşeyrî, *Uyûnu'l-ecvibe fî funûni'l-es'ile* (Amasya: Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 1434/1), 6b.

81 Kuşeyrî, *Risâle*, 312.

82 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, tah. İbrahim Besyûnî (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 2000), 2 / 106.

83 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/407-408.

84 Kuşeyrî, *et-Tahbîr ve't-tezkîr*, tah. Abdülvâris Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1999), 5.

85 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/224-225. Kuşeyrî, semâ, havf ve fenâ tecrübesi gibi başlıklarla mârifet arasında bağlantılar kurarak meseleyi Hâşimî'den daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Yüksel Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar "Haller ve Makamlar" –Kuşeyrî Örneği-* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012), 501-515.

ifâdeler ve aynı dayanaklarla naklettiği de görülmektedir.⁸⁶ Hâşimî'nin dünyaya değer vermemek ve Hakk'ın Cemâl ve ilim sıfatlarıyla tecellî ederek kişide mârifet tecrübesini gerçekleştireceği şeklindeki aktarımları kendisinin de mensubu olduğu Bayrâmî-Melâmî neşvenin öncü isimlerinden Ahmed-i Sarbân'ın (öl. 952/1545) konuya ilişkin görüşlerinin aktarımı mâhiyetindedir.⁸⁷

Hâşimî ile çağdaş, Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun müessisi olan Şemseddîn-i Sivâsî'nin de mârifet konusunu Hâşimî ile benzer içerik ve metotla ele aldığı görülmektedir. Sivâsî de Hâşimî gibi mârifet konusunda âdetten kurtulup ihlâslı bir kul olmak için mârifetin şart olduğunu söylemiş, nefsin gölgesinde hakikat perdelerinin kişiye açılmayacağını ifade etmiş ve mârifeti dünyâ endişesinden uzaklaşmak, nefse galebe çalmak, gönül gözlerini açmak, varlık iddiasından vazgeçip Hakk'ı temâşâ etmek ve Hak ile vuslatı arzulamak yolu olarak görmüştür.⁸⁸ Hâşimî ile Sivâsî'nin benzer usûl ve içerikle mârifet konularını değerlendirmeleri o dönemde ele alınan konuların ve işleniş şekillerinin müşterekliğini göstermesi bakımından önemlidir.

2.3. Muhabbet

Tasavvuf klasiklerinin kaleme alındığı dönemde muhabbet kavramı üzerinde en geniş şekliyle duran sûfî müelliflerden biri Abdülkerîm-i Kuşeyrî'dir.⁸⁹ Kuşeyrî'nin "Muhabbet, bir şeye bütün varlığıyla meyletmen,

86 Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'* (Kahire: Dâru'l-Mukattam li'n-neşr ve't-tevzî, 2018), 458; Hamide Ulupınar, "İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2017), 75-76. Hâşimî'nin mârifet konusunda Sülemî ve Kuşeyrî başta olmak üzere erken dönem sûfilerinin söylemlerine benzer nakillerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yakup Pekdoğru, *Erken Dönem Tasavvuf Klasiklerinde Marifet: 4.-5. Yüzyıllar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 135-184.

87 Ahmed-i Sarbân, *Divân* (İstanbul: Selim Ağa Kütüphanesi, Haşim Baba, 74), 3b- 11a, 21a-37b, 40b, 47b.

88 Şemseddîn-i Sivâsî, *Mevlid*, haz. Hasan Aksoy (Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015), 106-107; a.mlf., *Divân*, haz. Fatih Ramazan Süer (İstanbul: H Yayınları, 2017), 255; Fatih Çınar, *Şemseddîn-i Sivâsî ve Tasavvufî Görüşleri* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 158-165, 344-373.

89 Kuşeyrî, *Uyûnu'l-ecvibe fî funûni'l-es'ile* adlı eserinde tasavvufî kavramları izah ettiği terimlerden muhabbet kavramına 131 sorudan 23 izahı bu kavramın çeşitli yönlerden açıklanmasına ayırmıştır. Yüksel Göztepe, *Abdülkerîm Kuşeyrî'nin Uyûnu'l-ecvibe fî funûni'l-es'ile'sinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi* (İstanbul: Asitan Kitap, 2019), 97-165.

sonra onu kendine, rûhuna ve malına tercih ederek gizli ve açık olarak ona muvâfakât etmen ve ona olan sevginde kusurunu bilmendir”⁹⁰ târifi ile Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) “Muhabbet, muvâfakâttır. Bu mânâda, muhabbet, Allâh'ın emrine itaat etmek, menettiği şeyi terk etmek, hükmüne ve takdîrine râzî olmaktır. Muhabbet, tercihi sevgili lehine yapmaktır. Sevgilinin arzusunu, kendi arzusunun önüne geçirmektir”⁹¹ şeklindeki tanımlarında muhabbet kavramının Hakk'ın emir ve yasalarını yerine getirmek, O'nda fânî olmak, nefsi değil Hakk'ı tercih etmek ve Hak karşısında kişinin acziyetini fark ederek O'na lâyıkiyle kul olabilmek için çaba göstermek başlıklarına dikkat çektikleri görülmektedir. Bu minvalde Muhammed b. Ali Kettânî'nin “Muhabbet, sevileni (Allâh'ı) tercih etmektir”⁹² ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (öl. 283/896) “Muhabbet itaatlerle sarmaş dolaş olmak ve muhalefetlerle zıtlaşmaktır. Çünkü sevgi, kalbde ne kadar güçlü olursa, sevgilinin emri sevene o kadar kolay gelir”⁹³ şeklindeki tanımlarının da aynı noktaya işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ebû Ali Rudbârî (öl. 322/933) ve Ebû Abdullah el-Kuraşî (öl. ?) ise muhabbetin kişide tam olarak ortaya çıkması için zikrettikleri bazı şartlar üzerinden muhabbeti târif etmişlerdir. Rudbârî, “Kendi benliğinden çıkmadıkça muhabbet sınırından giremezsin”, el-Kuraşî ise “Bütün varlığını sevdiğine bağışlayan ve kendinden bir şey kalmamasıdır” şeklindeki tanımlarıyla muhabbetin, benlikten sıyrılıp Hakk'ta fânî olmak sûretiyle gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir.⁹⁴

Hâşimî de muhabbeti, Hakk'ın kişiye lütfedeceği bir ihsân olarak görür ve rûhun bu ihsân sayesinde Cemâl tecellisine ulaşıp Hakk'ın ilim sıfatı ile mârifete ulaşabileceğini söyler.⁹⁵ Hâşimî'ye göre kişi zamanının halîfesini tanıma imkânı bulur ve onun muhabbetinde ifnâ olursa, âlimler peygamberlerin vârisleridir, sözü gerçekleşir. Hâşimî, Hakk'ın muhabbetinin tecellî etmesi için gönlün mâsivâdan temizlenmesi gerektiğini

90 Kuşeyrî, *Risâle*, 433-434.

91 Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1980), 130.

92 Kelâbâzî, *Taarruf*, 79.

93 Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 374.

94 İzzeddin Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye (Tasavvufun Ana Esasları)*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010), 401.

95 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 8b-9a.

ifade eder.⁹⁶ Seyr ü sülûk süreci ile mükâşefeye ulaşacak kimsede Hakk'ın muhabbetinin gerçekleşeceğini belirten Hâşimî, kişide muhabbetullâh gerçekleşirse Hakk'ın da bu kimseyi ancak bu kemâl hâli dolayısıyla seveceğini belirtir.⁹⁷ Fakr-ı hakîkinin gerçekleşmesi için itibârî vücûd irâdî ölümle ifnâ olmalı, kişide varlık emâresi kalmamalı, kişi ölmeden önce sırrına ulaşmalı ki “*Bugün mülk kimindir?*” sorusuna sâlik Hakk'a olan muhabbeti mukâbilinde “*Vâhid ve Kâhâr olan Allâh'ındır*”⁹⁸ şeklinde cevap vermeye muktedir olabilsin.⁹⁹ Kişinin varlığını muhabbetle yakması neticesinde mârifet nûrlarının kalpte parlayacağını belirten Hâşimî, fakr-ı hakîkinin temelde muhabbetin kişide hâsıl olmasıyla gerçekleşeceği kanaatindedir. Hâşimî'ye göre, muhabbetin tesiriyle fenâ tecrübesi elde edilirse kişide Hakk'tan gayri bir şey kalmaz ve bu tecrübeye ulaşan kimse Hakk'ın emriyle görevlendirilmiş biri olur.¹⁰⁰

Hâşimî, muhabbet ehlinin çeşitli özelliklerinden de bahseder. Ona göre ehl-i muhabbet, dünyada Allâh'a, Resulü'ne ve getirdiği her şeye yakînî olarak iman eden, kelime-i tevhîdin manasını vahdet sırrı ile tadan, Hakk'ın sonsuz güç ve kudretini idrâk eden, Zât Cenneti ehli olan, Esmâ'dan sığata, sıfattan Zât'a, a'yân-ı sâbiteden Hakk'a giden, Hakk'ın emir ve yasaklarını yerine getiren, nefislerinin kötülüklerinden uzak duran, Hakk'a muhabbetlerinden dolayı hayâ ve edeplerini muhâfaza edip O'ndan korkan, Cennet beklentisi için değil sırf Hakk'ın rızâsını umdukları için helâl ve harâma riâyet eden kimselerdir.¹⁰¹ Muhabbet ehlinin, ehâdiyyet-i Zât'ın nûruna daldığı için itibârî varlıklarının yok olduğunu da söyleyen Hâşimî, aşk ve muhabbet ateşiyle rûhlarını hakîkî fakr ile ifnâ eden kimselerin Hakk'ın Zât'ı ile bâkî olduklarını vurgular.¹⁰² Hâşimî, muhabbet ehlinin gıdasının ehâdiyyet nûrları olduğunu, ilâhî mârifetin onların şarabı ve güzel amellerin böyle kimselerin elbisesi olduğunu zikrederek diğer bazı özelliklerine de değinir. Hâşimî, muhabbet ehlinin zühd ve takvâ elbisesi ile müzeyyen oluşlarını, kalplerinin ilâhî mârifetle münevver bulunuşunu ve tıpkı bir ayna gibi Hakk'ın dışında hiçbir şeyin

96 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 16b.

97 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 24b.

98 el-Mü'min 40/16.

99 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 19a-29b.

100 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 41a-41b.

101 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 90a-90b.

102 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 126a.

o sâfi aynaları göremeyeceğini de sözlerine ekler.¹⁰³ Hâşimî'nin burada verdiği bilgiler muhabbetin sâlikin epistemik ve ontolojik bakımından durumuna nasıl tesir ettiğini gösteren aktarımlardır. Yine Hâşimî burada esmâ, sıfat, Zât gibi sâlikin ontolojik boyutta mânevî yolculuğunu ifade eden tespitlerinin yanı sıra zühd, takvâ, hayâ gibi onun ahlâkî yetkinliğine dâir görüşlerini de dile getirmiştir. Bu ifadelerden müellifin, fakr kavramını merkeze alarak muhabbet konusunu farklı boyutlarıyla ele aldığı da anlaşılmaktadır.

Muhabbetin sâlikte ontolojik ve ahlâkî açılardan meydana getirdiği değişim üzerinden konuyu ele aldığı görülen Hâşimî'nin özellikle muhibbin alâmetleri konusunda İbn Kudâme'nin (öl. 620/1223) değerlendirmelerine benzer düşünceler paylaştığı görülmektedir. İbn Kudâme, muhabbetin alâmeti olarak sevgiliye yakarıyla sâlikte ünsiyetin meydana gelmesi, halvetin sâlike sevdinilmesi, içten yakarılarla sâlikin Hakk'a yönelmesi ve kalbinin muhabbet dolması sebebiyle sâlikin dünya işlerini anlamaz hâle gelmesi gibi bazı özellikler zikretmiştir.¹⁰⁴ Hâşimî'nin muhabbetin alâmetleri konusunda paylaştığı verilerle İbn Kudâme'nin konuya dâir aktarımlarındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ayrıca Hâşimî, muhabbeti elde etmek noktasında nefsin rûh üzerindeki tesirinden sâlikin kurtulması ve sâlikin kalbinin muhabbet nûrunun tesiriyle mârifetin gerçekleşip Hakk'ın tecellilerini yansıtacak bir ayna konumuna gelmesinden bahsetmiştir. Hâşimî'nin bu tespitlerini Lisânüddîn el-Endülüî (öl. 776/1374) ve Kâşânî'de (öl. 735/1334) de görmekteyiz. Endülüî ve Kâşânî, muhabbet ehlinin devamlı sevdiğini anması, bu durumun kişide Hakk'tan geriye bir şey bırakmaması, kişinin irâdesinin yok olup Hakk'ın bütün sıfatlarının sâlikin kalbinde yansması,¹⁰⁵ muhabbeti elde eden kimsenin kalbinde dünya ve âhiret kaygısının kalmaması, mahbûba mutlak itaat edilmesi, sâlikin mahbûbun emir ve yasaklarına riâyet etmesi, sâlikin başka hiçbir amaçla değil sırf Hakk'ın rızası için O'na kulluk etmesi ve mahbûbun Cemâlini müşâhede etmekten hayrân ve vurgun hâle gelmesi gibi başlıkları zikretmişlerdir.¹⁰⁶ Ebû Saîd Harrâz (öl. 286/899) da muhabbetin alâme-

103 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 91b.

104 İbn Kudâme, *Muhtasarü minhâci'l-kâsidîn* (Dimeşk: Dâru'l-feyhâ, 1389), 375.

105 Lisânüddîn, *Ravzatü't-ta'rif bi'l-hubbi's-şerif*, tah. Muhammed el-Kattânî (Kazablanka: Daru's-sakafe, 1970), 379.

106 Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 402-406.

ti olarak Hakk'ın emrine itâat etmek, yasaklarından kaçınmak, Hakk'ın yakınlığından korkmak, affını ümîd etmek, Hakk'ı zikri terk etmemek, O'nun hizmetinde olmaktan ve yakınlığından usanmamak, Hakk'ın emir ve yasaklarına layıkıyla riâyet etmek gibi başlıkları zikretmiştir.¹⁰⁷ Bu veriler, ontolojik ve ahlâkî bakımdan muhabbet ehlinin tanımlanmasına dâir Harrâz'dan Kâşânî ve Endülüsi'ye intikâl eden düşünceleri Hâşimî'nin de benimsediğini göstermektedir.

2.4. Fakr

Hâşimî'nin risâlede üzerinde durduğu başlıklardan biri de fakrdır. Sözlükte fakirlik ve muhtaç olmak anlamlarına gelen fakr; dervişlik, sûfilik, zâhidlik, Allâh'a muhtaç olduğunun farkında olmak şeklinde târif edilmiştir.¹⁰⁸ Sûfiler, kişinin varlık iddiâsından soyunup Hakk'ta fânî olarak gerçek mânâda Hakk'a muhtâç olmak merkezli târifleri ile fakrı Kur'an¹⁰⁹ ve hadislerdeki anlam dünyasından¹¹⁰ hareketle fenâ ve kulluk anlayışlarıyla daha da geliştirmişlerdir.¹¹¹ Tasavvufta fakrı daha çok bir yöntem olarak gören sûfilere göre fakir, Mevlâsı karşısında hiçbir şeye sahip olmayan ve bunun bilincine ulaşan kimsedir. Kendi varlığından geçen ve Hakk'ın her şeyinin Mevlâsı olduğu şuuruna eren kimse fenâ mertebesine ulaşır ki bu noktada tevhîdin en yüksek mertebesi olarak fakr ortaya çıkar.¹¹² Hâşimî'ye göre de en yüksek mertebe olan fenâ tecrübesi sonucunda gerçekleşecek gerçek fakr dolayısıyla Hakk'ın varlığından ifnâ olan sâlikin vücûdunda Hakk tasarrufta bulunmaktadır. Sâlikin fenâ ve hakikî fakr tecrübesini elde etmesiyle sâlikte kendi varlığından bir şey

107 Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbü's-sıdk (Doğruluk Kitabı)*, çev. Hacı Bayram Başer (İstanbul: Hayy Kitap, 2013), 74-75; a.mlf., *Risâleler*, çev. Naile Baltacı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 98.

108 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "fakr", 5/60-61; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1946), "fakr", 1/585. 109 el-Bakara 2/268; Âl-i İmrân 3/181; en-Nisâ 4/6; et-Tevbe 9/60; el-Meâric 70/24-25.

110 Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Rikâk", 16; Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisâbüri, *Sahîh-i Müslim* (Beyrut: Dâru't-ta'sîl, 2014), "Zikir", 94.

111 Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Luma' fi't-Tasavvuf (İslam Tasavvufu)*, çev. H. Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 167; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, haz. Sâfi Arpaguş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 38-39.

112 Uludağ, "iman", 184.

kalmayacaktır. Hâşimî, “Fakr tamamlanınca geriye sadece Allâh kalır”¹¹³ ve “Sâlik fakrın en ileri derecesine vararak Allâh’ta fâni olmasıyla ikilik ortadan kalkacağından ikilikten gelen ihtiyaç da yok olur”¹¹⁴ şeklindeki aktarımlarda bu hususa işâret eder.¹¹⁵

Hâşimî fakrı tanımlarken fakir kimsenin irâdî ölümü gerçekleştirmiş ve varlığını Hakk’ta ifnâ etmiş kimse olduğunu belirterek kendinden önceki muhakkik sûfilerle aynı kanaati paylaştığını gözler önüne sermektedir. Nitekim o yine Musa-Hızır kıssasından hareketle bir noktada talebesi olan Hz. Mûsâ’nın Hz. Hızır’ın nazarı ile fakr-ı hakîkîye ulaştığını, talebenin kalbinden kederlerin gidip kalbinin Hakk’ın aynası haline geldiğini belirtir ve bu yaklaşımıyla da fakra ulaşmada mürşidin fonksiyonuna işâret etmiş olur.¹¹⁶

Emîr Osman, eserde yoğun olarak fakrın fenâ ile münâsebeti üzerinde durur. O, tam olarak fakr içerisinde bulunan kulun Hakk’ın zât ve sıfatlarında fânî, emirlerinde bâkî olup Hakk’ın ahlâkiyle ahlâklanan durumuna da işâret eder. Bu fenâ tecrübesi dolayısıyla işittiği zaman Hakk’ın kelâmıyla Hakk’ı işiten, gördüğü zaman Hakk’ın gözüyle Hakk’ı gören, tuttuğu zaman Hakk’ın eliyle tutan sâlikin mevsûfun zâtını müşâhede ettiğini söyler.¹¹⁷ Bu görüşü ile bir hadîs-i kudsiye atıf yapan Hâşimî,¹¹⁸ vücûdun ihtiyâç belirtisi olduğunu söyler ve fakra ulaşan kimsede ilme’l-yakîn, aynel-yakîn ve hakke’l-yakîn olarak Hakk’ın vücûdundan başka bir vücûd kalmayacağını¹¹⁹ ve fakr sahibinin hâlikin sıfatıyla sıfatlanacağını vurgular.¹²⁰

Gerçek fakr sahibi bir âlimin herhangi bir kayıtla kayıtlanmasının mümkün olmadığı bilgisini paylaşan Hâşimî’ye göre bu konumdaki kimse îmân ve küfürden tecerrüd etmiş bir âlimdir. Hadîs olduğunu söylediği

113 Abdürrezzak Kâşânî, *Letâifu’l-âlam fî işarâtı ehli’l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), “fakr”, 437-438.

114 İbn Arabî, *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, nşr. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1999), 3/27.

115 Süleyman Uludağ, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/133.

116 Emîr Osman, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 32b.

117 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 41b.

118 Buhârî, “Rikâk”, 38.

119 Hâşimî, risâlede bir başka yerde bu düşüncesini şu şekilde açıklar: “Vücûd, sıfat ve zâtında fakr halinde, Allâh’a muhabbetinde ğnâ halindeysen, nefsanî veya rûhânî bütün kuvvelerimle secde ve ibadetle Allâh’ın emrindeysen senin hükmün Hakk’ın hükmünün gölgesidir.” Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 51a.

120 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 42a.

bir sözden hareketle Hâşimî, küfür ve imanın kul ile Allâh arasında iki perde olduğunu, fakr-ı hakîkiye ulaşan kimsenin bu perdelerden âzâde kılındığını aktarır. Yine Hâşimî, İmâm-ı A'zam'ın (öl. 150/772) *Fıkh-ı Ekber* adlı eserinden bir alıntı yaparak Allâh'ın mahlûkâtın rûhlarını iman ve küfürden selim olarak yarattığını, rûhların iman ve küfürden soyut olarak bulunduğu bu mertebeye *Ehadiyyet* mertebesi denildiğini, sonrasında Hakk'ın ilâhî nûr, esmâ ve sıfat mertebesine tecellî ettiğini, bu mertebeye de *Vahdâniyyet* mertebesi denildiğini söyler.¹²¹ Vahdâniyyet mertebesine ulaşip sıfattan Zât'a mânevî bir yolculuk gerçekleştirmek isteyen kimsenin bir mürşid-i kâmile ihtiyaç duyduğunu savunan Hâşimî, bu mürşid-i kâmilin fakr-ı hakîkiyi gerçekleştirmiş, Zât tecellîsiyle ğinâ-ya ermiş ve Hakk'ın sıfatıyla sıfatlanmış bir kimse olması gerektiğini dile getirir.¹²² Yani Hâşimî'nin burada ehadiyyet diye isimlendirdiği meretebe kulların Allâh'ın ilim sıfatında bilgi düzeyinde buldukları konumlarıdır. Vahdâniyyet şeklinde zikrettiği durum ise insanların a'yân-ı sâbite mertebesindeki durumlarıdır. Ayrıca bu pasajlarda Hâşimî'nin bir yandan fakr sahibi kimselerin özelliklerini zikrettiği, diğer yandan da kişiyi hakîkî fakr denilen mertebeye ulaştırmak için bir yol göstericinin gerekli olduğu ve bu rehberin özelliklerine dâir aktarımları müşâhede edilmektedir.¹²³ Burada Hâşimî'nin fakrın ontolojik bakımından hangi mertebelerde ve nasıl elde edilebileceğine dâir ipuçları verdiği de görülmektedir.

Hâşimî'nin, fakr kavramını Hakk'ın vuslat bağından bir ağaç olarak görüp bu ağacın budağını akıl, köklerini hidâyet, meyvesini hayr ve

121 Hâşimî, Hz. Peygamber'in "Benim Allâh ile öyle bir vaktim var ki, ne mukarreb bir meleğ ne de mürsel bir nebi benimle birlikte o vaktin içine sığar" (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/173-174) şeklindeki hadîsinin Ehâdiyyet mertebesine işaret ettiğini savunur ve ehâdiyyet mertebesinde ne küfür ne iman ne kahr ne de lütuf vardır, der. Ona göre kulluk aklın varlığının gereği imanla küfür de aklın varlığının gereğidir. Hakîkî fakr mertebesinde Vâhid ve Kahr olan Allâh'tan başka varlık olmadığını söyleyen Hâşimî, "Bugün hükümlanlık kimindir? Kahr olan tek Allâh'ındır" (el-Mü'min 40/16) âyetinin bu gerçeğe işaret ettiğini belirtir. Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 66a.

122 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 65b-66a.

123 Hâşimî, risâlenin bir başka yerinde aynı konuyu ele alır ve Resûlüllâh'ın halifesi olan mürşid-i kâmil olmadan cisim ve şehâdet âleminde Allâh'tan gayrısının muhabbetini kalplerden çıkarıp vâsıl-ı ilallâh olmanın ve fakr-ı hakîkiyi elde etmenin mümkün olmadığını söyler. Burada Hâşimî, mürşid-i kâmilin fakr-ı hakîkiyi tecrübe etmiş biri olması gerektiği şartını yineler ve sâlikin böyle bir yol göstericiye malî ve canıyla hizmet ederek izâfî varlıklarından fânî olup farz olan şeriata tam bir şekilde riayet ettikten sonra tarikatta kendisine gerekenleri yerine getirmesinin ardından dünyevî ve uhrevî bir amaç olmaksızın mürşidi sevmesi gerektiğinden bahseder. Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 79b-80a.

cömertlik, gölgesini kanaat ve kokusunu şevk olarak târif eden Ahmed-i Yesevî'nin (öl. 561/1166) fakr yaprağı kimse değse salih ameli elde eder, fakrın meyvesinden yiyen ebedî hayâtı bulur, fakrın kokusuna ulaşan mest ü hayrân olur ve fakrın gölgesinde gölgelenen hakikat güneşine nâil olur düşüncesini paylaştığı görülmektedir.¹²⁴ Onun, Yesevî'den daha önce fakiri serveti olmayan kişi değil arzusu ve isteği olmayan kişi şeklinde tarif eden Hucvîrî'nin (öl. 465/1072) fakr anlayışını da risâlesine yansıttığı anlaşılmaktadır.¹²⁵ Hâşimî bu görüşleriyle, fakrı rızâ tecrübesi ile birlikte değerlendiren Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909),¹²⁶ fakirliği hiçbir şeye mâlik olmayan ve hiçbir şeyin kendisine mâlik olmadığı kimse şeklinde zâhirî ve bâtinî yönü ile târif eden Semnun-i Muhib (öl. 320/932), fakrın alâmetlerini güneş gibi şefkatli, deniz gibi cömert, yeryüzü gibi tevazu sahibi, ölmüş bir nefse ve diri bir gönle sahip olmak ve Allâh'ı anmakla genişlemiş zamanı elde etmek olarak gören Ebü'l-Hasan Harakânî'den (öl. 425/1033)¹²⁷ Hacı Bayrâm-ı Velî'ye (öl. 833/1430) intikâl eden düşünce sisteminin devam ettiricisi olduğunu göstermiştir.¹²⁸ Nitekim Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, "El fakru fahri el fakru fahri demedi mi âlemlerin fahri/ Fakrını zikret fakrını zikret fakru fenâda buldu bu gönlüm"¹²⁹ beytinde fakra dâir özetlediği düşüncelerini Hâşimî geniş bir şekilde risâlede dile getirmiştir. Bu şiiirinde Velî, Hakk'ın "el-Ğaniyy" isminin zıddı olan ve kulun Hakk'a dâimâ muhtaç olduğu bilincinde olmasını ifâde eden fakr kavramının mü'minin sermâyesi olduğunu ifade etmiş, dünyevî yönelişlerini dizginleyen, benliğinden sıyrılan, Hakk'ın sevgisini kuşanmış, mahviyyet ve fenâ tecrübesini elde eden, gerçek mânâda Hakk'a kulluğun sırrını çözen, gönlünü Hakk'ın tecellîlerinin mazharı hâline getiren ve ağyar tasasından kurtulan kimse olarak tarif ettiği fakirin durumunu

124 Ahmed Yesevî, *Fakr Name*, haz. Abdurrahman Güzel (Ankara: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2007), 254-255; Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (2016), 13-36.

125 Hucvîrî, *Kesfu'l-mahcûb*, 105.

126 Serrâc, *el-Luma'*, 293.

127 Ebü'l-Hasan Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, çev. Mustafa Çiçekler (İstanbul: Sufî Kitap, 2006), 27; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan Harakani Hayatı, Eserleri* (Ankara: Şehit Ebü'l Hasan Harakani Derneği, ts.), 175-180.

128 Hamza Üzüm, "Ebu'l-Hasan Harakani'de Fakr Kavramı", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 3/5 (2013), 97-116.

129 Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 85.

tasvîr etmiştir.¹³⁰ O, fakrı, sâliki kulluğun farkına vardırarak, anlam arayışında ona yön gösterecek, îmân, ibâdet ve ahlâkî boyutu itibâriyle kişiyi Hakk'a bende kılacak bir mefhûm olarak takdîm etmiştir.¹³¹ Hacı Bayrâm-ı Velî'nin fakra dâir bu düşünceleri, Hâşimî'de aynen karşılık bulmuştur.¹³²

Son dönem âlimlerinden ve Melâmî neşvesi ile tanınan Bursalı Mehmed Tâhir Efendi (öl. 1925) de fakrla ilgili müstakil bir çalışma yapmış, fakrı, fenâ-yı tâm, bakâbillâh, makâm-ı cem, hazretü'l-cem, cemü'l-cem ve ehâdiyyetü'l-cem tecrübeleriyle ilişkileri bağlamında ontolojik bakımdan ele alarak Yesevî ve İbnü'l-Arabî'den Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ondan Hâşimî'ye ondan da kendisine kadar melâmet düşüncesinde genel manada fakra bakışa kendisinin de eşlik ettiğini göstermiştir.¹³³

2.5. Kutub ve Gavs

Sözlükte “Değirmenin mili, eksen demiri, eksen; gökyüzünün kuzey yarım küresinde bulunan yıldız; bir topluluğun yöneticisi” anlamlarına gelen kutub,¹³⁴ terim olarak “Velîler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin mânevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî” şeklinde

130 Cevdet Kılıç, “Hacı Bayram Velî'nin İlahi Zikir Şiirinde “Fakr ve “Fena” Kavramları”, *Hacı Bayram-ı Velî V*, ed. Vahit Göktaş-Harun Alkan (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2022), 29-32.

131 İsa Ceylan, “Hacı Bayram Velî'nin Şiirlerinde İnsanın Anlam Dünyası ve Manevi Yaşayış”, *Uluslararası Hacı Bacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2*, ed. Ahmet Cahit Haksever (Ankara: Kalem Yayınları, 2016), 328-330.

132 Fakrın sûret fakirliğinden öte mânevî yokluk anlamında geldiği, fenâ, bakâ tecrübeleri ile ilişkisi, nefsin tasallutlarından sâliki kurtarıp onu Hakk'a vâsıl etme özelliği ve mârifetle fakrın etkileşimi gibi konularda Ahmed-i Rifâî (öl. 578/1182), Yahya-yı Şîrvânî (öl. 870/1465-66), İmâm-ı Rabbânî (öl. 1034 / 1624), İsmâil-i Ankaravî (öl. 1041/1631), Ayıntâbî Mehmed Efendi (öl. 1111/1699) ve Ahmed Avni Konuk (öl. 1357/1938) da benzer görüşler serdetmişlerdir. Ahmed er-Rifâî, *el-Mecâlisü's-Seniyye (Sohbet Meclisleri)*, çev. Ali Can Tatlı (İstanbul: Erkam Yayınları, 2003), 93-152; Yahya-yı Şîrvânî, *Şifâü'l-esrâr (Sûfî Yolunun Sırları)*, haz. Mehmet Rıhtım (İstanbul: Sûfî Kitap, 2014), 244; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât* (İstanbul: Demir Kitabevi, 1963), 3/53; İsmâil-i Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ* (İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1286), 208; Ayıntâbî Mehmed Efendi, *Tibyân Tefsiri* (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980), 1/193; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın (İstanbul: İfav Yayınları, 1989), 2/80; İsa Çelik, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr”, *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 192-193.

133 Bursalı Mehmed Tahir, *Nazar-ı İslam 'da Fakr* (İstanbul: Osmanlı Şirketi Matbaası, 1911-1912), 1-14; İsa Çelik, “Bursalı Mehmed Tahir'in Yorumuyla “Nazar-ı İslam'da Fakr”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 22 (2003), 198-204.

134 Kâşânî, “kutub”, 456; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), “kutub”, 385-386.

tanımlanıp bu en büyük velînin temsil ettiği makâma da kutbiyyet denilmiştir.¹³⁵ Diğer tasarruf sahibi velîlerden kutbu ayırmak için ona kutbu'l-aktab denilmiş, esasen Hz. Peygamber'e âit olduğu belirtilen bu makama insân-ı kâmil ve hakikat-i Muhammediyye adları verilerek bu derecenin her dönem Hz. Peygamber'in en kâmil vârisi olan vekiline lüt-fedildiği belirtilmiştir.¹³⁶ Kutub derecesine eren en büyük velîden mânevî yardım istendiği için ona gavs da denilmiş gavsü'l-a'zam tâbiri de kutb-i ekber ifadesinin yerine kullanılmıştır.¹³⁷

Eserini kutbun mâhiyeti ve kâmil insânı tanımlamak gâyesiyle kaleme alan Hâşimî, insân-ı kâmil ve nûr-i Muhammedî düşüncesi çerçevesinde kutbun Hakk'ın tecellilerine mazhar ve mârifet-i ilâhiyyeye nâil olmuş kimse olduğunu ifade ederek kutubla ilgili görüşlerini sıralar.¹³⁸ Kutbu'l-ekber ve gavsü'l-a'zam kavramlarını birbirlerinin yerine kullanan Hâşimî, bu kavramlarla Hz. Peygamber'in rûhunu kastettiğini belirtir ve kutbun Hakk'tan gelen feyzin haşyetini hissedenden kimse olduğunu söyler.¹³⁹ Ardından sûret ve sîret bakımından insan olan kimsenin, nûru'l-a'zam ve insanlık âleminin kutbu olduğu, kutbu'l-a'zamin insandaki tasarrufunun sûreten ve sîreten zâhir bulunduğu ve rûhunun rûh-i kudî olması hasebiyle kutbun rûhâniyet cihetinden gelen bütün feyzleri müşâhede ettiği bilgisini paylaşır.¹⁴⁰ Kutub derecesine ulaşacak kimsenin, varlığını Hakk'ın varlığında ifnâ etmesi gerektiğini ve nüzûl-urûc sürecinde Hakk'ın varlığı ile bâkî olan kutbun tasarrufta bulunmasının mümkün hâle geldiğini söyler.¹⁴¹ Hâşimî'ye göre varlık, kutubta Allâh'ın varlığının tecellîsi ve gölgesidir, kutub Hz. Peygamber'in vârisi ve Hz. Peygamber vâsıtasıyla Allâh'ın yeryüzündeki halîfesi olduğu için tıpkı Hz. Peygamber

135 Süleyman Ateş, "Kutub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/498.

136 Ahmet Yıldırım, "Tasavvufta Ricalu'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997), 126-127.

137 İbn Arabî, *Kıtabu Istilâhi's-Sufiyye* (Haydarabat: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1948), 4; İbn Abidin, *İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nucebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 2005), 264-265.

138 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 2a.

139 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 3b.

140 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 4a-4b.

141 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 6a.

örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber'e tâbiyyet noktasında onun sözü şerîat, fiili tarîkat ve hâli hakîkattir.¹⁴²

Hâşimî'ye göre nübüvvetin temsilcileri olan peygamberler Hakk'a zâhirî uzuvları ve bâtinî kuvveleri ile hamd ve kulluk eden kimselerdir. Onlar Hakk'a Hak için Hakk'la hizmetle kâimdirler ve nefislerinden, mallarından ve evlatlarından fâriğ olmuşlardır.¹⁴³ Kâmil velîlerin zâhirîlerinin gönderilmiş peygamberlerin zâhiri gibi olmadığını belirten Hâşimî'ye göre velîlerin âdetlerinde sünnet peygamberlerinki gibi değildir. Şerîat koyarak hizmet ve kulluk etmek, velîlere değil sadece teşriî nübüvvet sahiplerine mahsûstur. Hâşimî, velîlerin şerefînin nebîlere vâris olmaları sebebiyle olduğunu, velîlerden sadece birinin diğer velîler ve sâlih mü'minler için Rasulullah'ın (sav) vekîli bulunduğunu ve velîlerin ise Hak tarafından seçilmiş kimseler olduğunu belirterek nübüvvet mensubu peygamberler ve kutublara dâir değerlendirmelerini serdedir.¹⁴⁴ Hâşimî bu konuda "Nübüvvet zâhirî ve umûmî olursa nebî, husûsî olursa velî, kutub, kâmil, mükemmil, zamanın Hızır'ı, mürşid ve mertebesine, makâmına göre diğer benzer isimlerle isimlendirilir" ifadesiyle bu konudaki genel kanaatini ortaya koyar. O, hakîkatte Allâh katında zamânın ve vaktin sâhibinin isminin Abdullâh veya gavs olduğunu, onun Abdullâh diye isimlendirilmesinin beşerî vasıflardan mutlak olarak fânî olması ve Hakk'ın ahlâkî ile ahlâklanmasından dolayı olduğunu belirtir.¹⁴⁵ Hâşimî'ye göre Allâh, zamânın sâhibinin varlığında, her hâlinde tasarruf sahibidir ve gavsın ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakke'l-yakîn bilgisi Allâh ile berâberdir.¹⁴⁶ Varlığıyla bütün eşyâda tasarruf eden ve onları görenin Hak olduğunu söyleyen Hâşimî, gavsın varlığının Hakk'ın zâtının aynası, yaratılmışların merkezi, ilâhî kemâlâtın zuhûr kaynağı, varlık dâiresinin noktası olduğunu ifâde eder ve onun cismânî varlığının nâsût âleminde diğer varlıklar arasında, rûhânî varlığının ise lâhût âleminde olduğunu

142 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 6a-6b, 37a-37b.

143 Hâşimî "Allâh yolunda canlarıyla ve mallarıyla cihad edenler en yüksek dereceye erişmişlerdir" (et-Tevbe, 9/20) âyetinin peygamberlerin bu mücâhedelerine işaret ettiğini söyler. Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 12b.

144 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye*, 13a. Hâşimî, kutubların mertebelerinin tecellilere göre farklılık arz ettiğini belirtir, peygamberlerin ise nübüvvet mertebesinde eşit oldukları gibi kutbiyyet mertebesinde de eşit olduklarını söyler. Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 33a-33b.

145 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 36b.

146 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 22a.

belirtir.¹⁴⁷ Gavsı nispet edilen işlerin onun, diğer güzel isimlerin dışında zât ismi olan ism-i a'zama izâfeti sebebiyle olduğunu aktaran Hâşimî, ism-i a'zama mazhar olan kimsenin bütün ilâhî isim ve sıfatlara mudaf ve mazhar olacağını, bunun da ancak kalb-i selîm kimselerde münkeşif olabileceğini savunur. Böyle bir kimsenin gavs şeklinde isimlendirilmesinin Hakk'ın irâdesi ile Hakk'tan halka yardım vesilesi olduğunu ikrâr eden Hâşimî, kâmil ve mükemmil isimlendirilmelerinin sebepleri üzerinde de durur.¹⁴⁸ Buna göre kâmil, kendisine ve Rabbine dâir bilgisi tam olduğu için; mükemmil, başkalarını kemâle erdirip hikmet-i ilâhiyenin membaı, gavsü'l-a'zamdan aldığı yardımla âriflerin kalplerine feyz gelmesine vesile olduğu, sâliklerin, ebedî hayâtı isteyen tâliplerin ve cismânî ve zulmânî âlemde hazret-i zât-ı ehadiyyeye âşık olanların kalplerinin kaynağından nefsin zulmânî perdelerini kaldırdığı, kutubdan, sâdik müridlerin kalplerine, kalbî münâsebetlerine göre feyzin inmesine vesile olduğu için bu adla adlandırılmıştır.¹⁴⁹

Kutubların mertebelerinin tecellilere göre farklılık arz ettiğini belirten Hâşimî'ye göre, bütün kutublar, yaratılmışların sıfatlarından Hakk'ın, Hakk'ın sıfatlarından da zâtın sıfatlarına doğru dalganın denizde kaybolması gibi sefer etmektedirler.¹⁵⁰ İtibârî varlıklarını zât-ı ehadiyyede ifnâ kılan kutubların Hakk'ı müşâhededen Allâh'ın sıfatlarına yükseldikleri gibi Allâh'ın nûru ile nüzûl ederler ve onların Allâh'la birlikte söylediklerini ifade eder. Bazı kutubların sıfat mertebesinde kalıcı olup durumlarının mana tohumunu tâliplerin kalplerine ekebilmek için Hakk'ın sıfatlarıyla ilgili kudsî kelimelerle konuşmak şeklinde sınırlandırıldığını belirtir.¹⁵¹ Sıfat mertebesinde zâta sefer eden kimsenin tecelliden önce konuşmasının meşreplere ve mezheplere dâir bilgisinin yokluğundan dolayı haram olduğunu söyleyen Hâşimî, o kimsenin ilâhî tecelliler konusunda henüz nâkıs olması dolayısıyla konuşmaması gerektiğini de belirtir. Bu konumdaki kimseye Hak tarafından halkı irşâda izin verilmediğini, böyle kimselere yakîn olanların mülhid ve zındıklığa düşme ihtimallerinin bulunduğu da dikkat çeker.¹⁵² Bazı kutubların ise Allâh'ın sıfatları olmaksızın halkın sıfatlarına Zât-ı ehadiyye nûru ile indiklerini, müşâhede âleminde zât-ı

147 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 22a-22b.

148 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 23a.

149 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 23b.

150 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 33a-33b.

151 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 34a.

152 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 34a-34b.

samediyenin aynası olduklarını¹⁵³ onların durumlarının, ilâhî marifetlere taalluk eden kudsî kelimelerle çok az konuşmak şeklinde belirlendiğini söyler. Hâşimî, onların gâyelerinin, doğmamış ve doğrulmamış olan zât-ı samediyeyi müşâhede âleminde itibârî varlıklarından ilmen, aynen ve hakken fânî olmuş tâliplere göstermek olduğunu sözlerine ekler.¹⁵⁴

Hâşimî'nin kutubla ilgili bu değerlendirmeleri, İbnü'l-Arabî ve tâkipçileri tarafından konuyla ilgili dile getirilen düşüncelerin, müellifin kendine özgü bir sistematikte takdim ettiği şeklindedir.¹⁵⁵

Sonuç

Bayrâmî-Melâmî şeyhlerinden olan Hâşimî Emîr Osman XVI. yüzyılda faaliyet yürütmüş bir sûfidir. Ahmed-i Sarbân, Gazanfer Dede ve Halvetî şeyhlerinden Nûreddîn-zâde'ye hizmet edip bu isimlerden icâzet alarak irşâd faaliyetlerinde bulunan Hâşimî, aynı zamanda velûd bir müelliftir. Hâşimî'nin tasavvufî görüşlerini en geniş ve dikkat çekici hâliyle yansıtan eseri ise *Risâle-i Kutbiyye* adlı çalışmasıdır. Tek nüshası Amasya Bâyezid Kütüphanesi'nde bulunan *Kutbiyye*'de Hâşimî, birçok konuyu ele almış ve ele aldığı başlıklarda kendisine kadar gelen tasavvufî mîrâsı harmanlayıp kendinden sonraki kuşaklara bu kavramlarla ilgili orijinal değerlendirmeler aktarmıştır. Hâşimî, Sivas'ta başladığı ilim yolculuğunu Amasya ve İstanbul'da devam ettirip Sahn-ı Semân Medreselerinin birinde müderris olarak görev yapacak seviyeye ulaşan bir âlim olarak birçok âyet ve hadîsi eserinde zikretmiş, bu ana dayanaklara dâir daha çok dile getirdiği işârî yorumlarla risâledeki düşüncelerini delillendirmiştir. Dünya sevgisi, mâsivâ, ağyâr, zühd, sâlih amel, mürşid-i kâmil, irâdî ölüm, güzel ahlâk, tecellî, feyz, nefis, rûh, melâmet ve diğer birçok konuyu risâlede ele alan Hâşimî'nin bu konularla ilgili görüşlerini kalp, mârifet, muhabbet, fakr ve kutub (gavs) merkezli değerlendirmeleri ile serdettiği anlaşılmaktadır. Risâlede asıl amacı zamanın imâmı ve insân-ı kâmil olarak isimlendirdiği kutbu (gavsı) anlatmak olan Hâşimî, kalp tasfiyesi, mürşid-i kâmilini kalbi

153 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 34b.

154 Hâşimî, *Risâle-i Kutbiyye* (Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072), 35a.

155 İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin kutubla ilgili görüşlerini yansıtan şu çalışma, Hâşimî'nin konuyla ilgili değerlendirmeleri arasındaki benzerliği gözler önüne sermektedir. Ahmet Atlı, "İbnü'l-Arabî'nin "Kutub" Kavramı İle İlgili Görüşleri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 11-31.

arındırmadaki fonksiyonu, kalbin tecelligâh-ı ilâhî konumuna gelmesi, Hakk'ın isim, sıfat ve Zât tecellileriyle sâlikî hakîkî bilgiye ulaştırması gibi meseleleri analiz etmiştir. Yine o, dünyâ sevgisinin kalpten çıkarılması, zikir, tevbe ve sâlih amelle müşâhedeye ve rızâya ulaşılması gibi konular üzerinden de kalple ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Hâşimî, kalple ilgili görüşlerin dile getirirken olduğu gibi irâdî ölüm, kötü nefsten kurtulmak, aşk, muhabbet ve ihlâsla sâlikin ilâhî tecellîye mazhar olup mârifet nûru ile bezenmesi ve mürşid-i kâmilin bu süreçteki tesiri gibi başlıklara dâir görüşlerini sıralarken de Hz. Musa- Hz. Hızır kıssasının geçtiği âyetlere getirdiği işârî yorumlar üzerinden meseleyi îzâh etmiştir. Mârifet fakr münâsebeti, sâlih amel, velâyet, kerâmet, nübüvvet ve daha birçok konuda da risâlede görüşler serdeden Hâşimî'nin tasavvufî fikirlerini Hamdûn Kassâr, Cüneyd-i Bağdâdî, Kuşeyrî, Hucvirî, İbnü'l-Arabî, Ebü'l-Hasan Harakânî, Ahmed-i Sarbân ve Hacı Bayrâm-ı Velî başta olmak üzere birçok sûfiye dayandırdığı görülmektedir. Bu yönüyle Hâşimî'nin melâmet anlayışının kendisine kadar gelen ana mevzularını harmanlayan ve bu düşüncelerin kendisinden sonraki kuşaklara aktarılmasında etkin bir isim olduğu söylenebilir.

Netîce olarak ifâde etmek gerekirse Hâşimî'nin *Risâle-i Kutbiyye* adlı eseri içerdiği zengin konu başlıkları, meselelere dâir yapılan orijinal yorumlar ve tâkip edilen usûl itibâriyle çok yönlü olarak ele alınması gereken bir eserdir. Bu eser, vahdet-i vücûd düşüncesinin işlendiği, bu düşüncenin âyet ve hadîs temelleri üzerine inşâsı noktasında işârî yorumlardan bolca istifâde edildiği ve çeşitli metaforların kullanılarak meselenin geniş îzâhlarının yapıldığı bir çalışmadır. Bu risâlenin çok yönlü araştırmalara konu olması Hâşimî'nin fikirlerinin tespit edilebilmesi, döneminde ele alınan konularla Hâşimî'nin risâlede dile getirdiği düşüncelerinin karşılaştırılması ve Melâmî-Bayrâmî düşünce geleneği içerisinde bu risâlenin tesiri gibi yönleri itibâriyle önem arz etmektedir.

Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Conflict of Interest	The authors declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.
Grant Support	The authors declared that this study has received no financial support.
Çalışmanın Tasarlanması Design of Study	YG (%60), FÇ (%40)
Veri Toplanması Data Acquisition	YG (%50), FÇ (%50)
Veri Analizi Data Analysis	YG (%50), FÇ (%50)
Makalenin Yazımı Writing up	YG (%50), FÇ (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu Submission and Revision	YG (%60), FÇ (%40)

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil *Keşfü'l-Hafâ*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Açar, Aynzeliha. *Divaçe-i Emir Osman B. Mehmet Sivasî: Çeviriyazı, tenkitli metin*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akpınar, Ali. "Allâh'ın Ahlâkı ile Ahlâklanmak". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/6 (2001), 61-80.
- Alan, Ümit. *Bayramî Melâmilerinden Hâşimî Emir Osman'ın Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Dönem Projesi, 2009.
- Âli, Ali. *Tuhfetü'l-mücâhidîn ve behcetü'z-zâkirîn*. İstanbul: Nuruosmâniye Kütüphanesi, 2293.
- Alkan, Harun. "Bursalı Mehmed Tahir'in "Osmanlı Müellifleri" Eserine Göre Bayrâmiyye-i Melamiyye'ye Mensup Sufiler". *Hacı Bayram-ı Velî IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Vahit Göktaş-Harun Alkan. 163-179. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2019.
- Ankaravî, İsmâil. *Minhâcü'l-fukarâ*. İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1286.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî. *Minhâcü'l-fukarâ*. haz. Sâfi Arpaguş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Âsım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1304.
- Atâî, Nev'îzâde. *Hadâikü'l-hakâik fî tekmîleti'ş-şakâik (Zeyl-i Şakâik)*. haz. Abdülkadir Özcan. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Ateş, Süleyman. "Kutub". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/498-499. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Atılğan, Yusuf Kenan. "İslam Düşüncesinde İlimin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013), 191-214.
- Atlı, Ahmet. "İbnü'l-Arabî'nin "Kutub" Kavramı İle İlgili Görüşleri". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 11-31.
- Attâr, Feridüddîn. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2002.
- Ayıntâbî, Mehmed Efendi. *Tibyân Tefsiri*. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980.
- Ayvansarâyî, Hüseyin. *Vefayât-ı Ayvansarâyî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, 365.
- Ayvansarâyî, Hüseyin. *Mecmûâ-i Tevârih*. haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*. haz. Rifat Bilge-İbnülemin Mahmud Kemal İnal. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951.
- Bayrı, M. Halit. "Mutasavvif Şairler: Hâşimî". *Türk Folklor Araştırmaları* 161/7 (1962), 2927-2928.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Velî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Ceylan, İsa. "Hacı Bayram Velî'nin Şiirlerinde İnsanın Anlam Dünyası ve Manevi Yaşayış". *Uluslararası Hacı Bacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 2. ed. Ahmet Cahit Haksever. 328-330. Ankara: Kalem Yayınları, 2016.

- Bayrâmî-Melâmî Şeyhi Hâşimî Emîr Osman'ın Risâle-i Kutbiyye Adlı Eseri ve Eserde Öne Çıkan Bazı Kavramlar*
- Çelebi, Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. haz. Orhan Şâik Gökyay. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Çelik, İsa. "Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr". *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 191-206.
- Çelik, İsa. "Bursalı Mehmed Tahir'in Yorumuyla "Nazar-ı İslam'da Fakr". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 22 (2003), 187-207.
- Çelik, İsa. "Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2004), 25-52.
- Çınar, Fatih. "Hüseyn Vassaf Bey'in, "Sefîne-i Evliyâ" Adlı Eserinde İsmi Geçen, Sivas'ta İkâmet Eden ve Sivaslı Olan Süfiler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 387-406.
- Çınar, Fatih. *Şemseddîn-i Sivâsî ve Tasavvufî Görüşleri*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Çiftçi, Hasan. *Şeyh Ebu'l-Hasan Harakani Hayatı, Eserleri*. Ankara: Şehit Ebü'l Hasan Harakani Derneği, ts.
- Er, Şaban. *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melamileri*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2015.
- Ergün, S. Nüzhet. *Türk Musikisi Antolojisi*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942.
- Ferîd, Ahmed. *Tezkiyetü'n-nüfûs ve terbiyetüha kema yukarrirühu ulemâü's-selef Ebi Hamid el-Gazzâlî, İbn Kayyım el-Cevziyye, İbn Receb el-Hanbelî*. tah. Macid b. Ebi'l-Leyl. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1985.
- Gazâlî. *İhyâ*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1988.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Kaygusuz Vizeli Alâeddin*. İstanbul: Remzi Kitaphanesi, 1932.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmûler*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1992.
- Göztepe, Yüksel. *Tasavvufta Temel Kavramlar "Haller ve Makamlar" – Kuşeyrî Örneği-*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Göztepe, Yüksel. *Abdülkerim Kuşeyrî'nin Uyûnu'l-ecvibe fi funûni'l-es'ile'sinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi*. İstanbul: Asitan Kitap, 2019.
- Harakani, Ebü'l-Hasan. *Seyr-ü Sühluk Risalesi*. çev. Mustafa Çiçekler. İstanbul: Sufi Kitap, 2006.
- Harrâz, Ebû Saîd. *Kitâbü's-sıdk (Doğruluk Kitabı)*. çev. Hacı Bayram Başer. İstanbul: Hayy Kitap, 2013.
- Harrâz, Ebû Saîd. *Risâleler*. çev. Naile Baltacı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Hucvirî. *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Hulvî. *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye (Yüce Velilerin Tatlı Halleri)*. haz. Mehmet Serhan Tayşi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Işın, Ekrem - Tanman, M. Baha. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 8 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993-1995.
- İbn Abidin. *İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nücebâ ve'l-abbâl ve'l-evtâd ve'l-gavs*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 2005.
- İbn Arabî. *Fütühâtü'l-Mekkiyye*. nşr. Ahmed Şemseddin. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.
- İbn Arabî. *Kitabu Istilâhî's-Sufiyye*. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1948.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

- İbn Kudâme. *Muhtasarı minhâci'l-kâsîdîn*. Dimeşk: Dâru'l-feyhâ, 1389.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Letâifu'l-a'lâm fi işarâti ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kâşânî, İzzeddîn. *Misbâhu'l-hidâye (Tasavvufun Ana Esasları)*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010.
- Kelâbâzî. *et-Taarrufli-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1980.
- Kılıç, Cevdet. "Hacı Bayram Veli'nin İlahi Zikir Şiirinde 'Fakr ve Fena' Kavramları". *Hacı Bayram-ı Velî V*. ed. Vahit Gökteş-Harun Alkan. 21-36. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2022.
- Kınalızâde. *Tezkire*. haz. İbrahim Kutluk. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. haz. Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın. 4 Cilt. İstanbul: İfâv Yayınları, 1989.
- Köseoğlu, Mehmet Akif. "Melâmî Şeyhlerinin İstanbul'da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları". *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Rıdvan Yıldırım. 165-186. Ankara: Tika Kültür Yayınları, 2016.
- Kur'an-ı Kerim Meâlî*. çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kuşeyrî. *Risâle*. tah. Maruf Zerik-Ali Baltacı. Beyrut: Dâru'l-hayr, 1991.
- Kuşeyrî. *Mensûru'l-hitâb fi meşhûri'l-ebvâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4128.
- Kuşeyrî. *Uyûnu'l-ecvibe fi funûni'l-es'ile*. Amasya: Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 1434/1.
- Kuşeyrî. *Letâifu'l-işârât*. tah. İbrahim Besyûni. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 2000.
- Kuşeyrî. *et-Tahbîr ve't-tezkîr*. thk. Abdülvaris Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.
- Lisânüddîn. *Rawzatü't-tarîfbi'l-hubbîş-şerîf*. thk. Muhammed el-Kattânî. Kazablanka: Daru's-sakafe, 1970.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kütü'l-kulûb fi muameleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. thk. Âsım İbrahim el-Keyâlî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2005.
- Mevlânâ. *Mesnevî*. haz. Veled Çelebi İzbudak. 6 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988.
- Muhâsibî, Haris. *el-Mesâil fi a'mâli'l-kulûb ve'l-cevârih*. thk. Abdülkadir Ata. Kahire: Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî, 1969.
- Nazmi, Mehmed. *Hediyyetü'l-İhvân: Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*. haz. Osman Türer. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Nisâbüri, Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. Beyrut: Dâru't-ta'sîl, 2014.
- Osman Hâşimî Emîr. *Risâle-i Kulbiyye*. Amasya: Bâyezid Kütüphanesi, 05 Ba 1072, 143.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf (Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ) XVI. Yüzyıl*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Öz, Tahsin. *İstanbul Camileri*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.
- Özköse, Kadir. "Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (2016), 13-36.
- Özköse, Kadir. "Hâşimî Emir Osman'ın Varlık Tasavvuru". *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2*. 185-196. ed. Ethem Cebecioğlu vd. Ankara: Kalem Neşriyat, 2017.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 4 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1946.

- Bayrâmî-Melâmî Şeyhi Hâşimî Emîr Osman'ın Risâle-i Kutbiyye Adlı Eseri ve Eserde Öne Çıkan Bazı Kavramlar*
Pekdoğru, Yakup. *Erken Dönem Tasavvuf Klasiklerinde Marifet: 4.-5. Yüzyıllar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Rabbânî, İmâm. *Mektûbât*. 3 Cilt. İstanbul: Demir Kitabevi, 1963.
- Rifâî, Ahmed. *el-Mecâlisü's-Seniyye (Sohbet Meclisleri)*. çev. Ali Can Tatlı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2003.
- Sa'deddîn, Müstakimzâde Süleyman. *Risâletü's-şerife el-mersûmûn fi't-tarikati'l-Bayrâmiyyeti'l-Âliyyeti'l-Melâmiyye (Risâle-i Bayrâmiyye-i Melâmiyye)*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfız Paşa, 1164.
- Sarbân, Ahmed. *Dîvân*. İstanbul: Selim Ağa Kütüphanesi, Haşim Baba, 74.
- Sivâsî, Şemseddin. *Mevlîd*. haz. Hasan Aksoy. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
- Sivâsî, Şemseddin. *Divân*. haz. Fatih Ramazan Süre. İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Sofuoğlu, Nesrin. "Bayrâmî-Melâmî Bir Şâir: Hâşimî Emîr Osman". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2015), 155-188.
- Sülemî. *Menâhicü'l-ârifîn (Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri)*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1981.
- Süreyyâ, Mehmed. *Dîvançe-i Hâşimî Emîr Osman Efendi*. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1329.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28-2 (2015), 35-48.
- Şirvânî, Yahya. *Şifâü'l-esrâr (Sûfi Yolunun Sırları)*. haz. Mehmet Rıhtım. İstanbul: Sûfi Kitap, 2014.
- Tabakoğlu, Mehmet. *Nureddinzade, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Taberânî. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Tarık b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrahim. 25 Cilt. Kahire: Daru'l-Haremeyn, 1415.
- Tâhir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. 4 Cilt. Ankara: Tüba, 2016.
- Tâhir, Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz. 4 Cilt. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000.
- Tâhir, Bursalı Mehmet. *Nazar-ı İslâm 'da Fakr. İstanbul: Osmanlı Şirketi Matbaası, 1911-1912.*
- Tek, Abdurrezzak. *Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Risale-i Melâmiye-i Bayramiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Tenik, Ali - Göktaş, Vahit. "Tasavvuf Bilgisi: Allâh'ı Allâh'la Bilmek İlmine Giriş". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 177-202.
- et-Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Tolasa, Harun. *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. 2 Cilt. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1983.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma'*. Kahire: Dâru'l-Mukattam li'n-neşr ve't-tevzî', 2018.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Luma' fi't-Tasavvuf (İslam Tasavvufu)*. çev. H. Kamil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 11 Eylül 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hulasa-i-vesaya-i-futuhi-hasimi>.

- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Vicdânî, Sâdık. *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-u Aliyye)*. haz. İrfan Gündüz. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/132-134. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Kalb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/229-232. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Mâsivâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/76. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Ulupınar, Hamide. "İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2017), 67-80.
- Uzun, Mustafa. "Hâşimî Emîr Osman Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/411-412. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Ünlütürk, Nesrin. *Hâşimî Emîr Osman Dîvançesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Üzüm, Hamza. "Ebu'l-Hasan Harakani'de Fakr Kavramı". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 3/5 (2013), 97-116.
- Yesevî, Ahmed. *Divan-ı Hikmet*. haz. Hayati Bice. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Yesevî, Ahmed. *Fakr Name*. haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Yıldırım, Ahmet. "Tasavvufta Ricalu'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997), 117-147.
- Yıldız, Alim. *Sivash Şairler Antolojisi*. İstanbul: y.y, 2003.
- Zeruk, Ahmed. *Kavâidu't-Tasavvuf*. thk. Abdülmecid Hayali. Beyrut: Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, 2005.